

**HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR ÜZRƏ
II BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

Qədim Diyar
Beynəlxalq Elmi Jurnalının
XÜSUSİ BURAXILIŞI

**II INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
ON HUMANITARIAN AND SOCIAL SCIENCES**

SPECIAL ISSUE OF THE
Ancient Land
International Scientific Journal

**Bakı, Azərbaycan
09 oktyabr 2026**

**HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR ÜZRƏ
II BEYNƏLXALQ ELMI KONFRANS**

Qədim Diyar

Beynəlxalq Elmi Jurnalının

XÜSUSI BURAXILIŞI

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/II/HİEBK/QD/2026>

**II INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
ON HUMANITARIAN AND SOCIAL SCIENCES**

SPECIAL ISSUE OF THE

Ancient Land

International Scientific Journal

09 oktyabr 2026

Beynəlxalq İndekslər / International Indexing

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütəəqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© humanitar.bk@aem.az

© info@aem.az

© aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Kərim ŞÜKÜROV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Assoc. Prof. Dr. Yeganə QƏHRƏMANOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Assoc. Prof. Dr. Qüdsiyyə QƏMBƏROVA, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Burul Elebesova, Cusup Balasaqun Universiteti, Qırğızıstan

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. Səkinə BAYRAMOVA, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Üzvlər

Prof. Dr. Rafail ƏHMƏDLİ, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Himmet KARADAL, Bolu Abant İzzet Baysal Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Vəqif SULTANLI, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ziyabek KABULDİNOV, Ç. Vəlixanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun baş direktoru / Qazaxıstan

Prof. Dr. Mansur MUSAYEV, Sorbon Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Siham Abdulmejeed ZENGİ, Bağdad Universiteti / İraq

Prof. Dr. Fəhri Uslu, Akdeniz Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Əziz SANCAR, Çapel-Hill Şimali Karolina Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Şovkat ŞARİPOV, Cizzak Pedaqoji Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Elmira KHURİBAYEVA, K.Ş. Toktomamatov adına Beynəlxalq Universitet / Qırğızıstan

Prof. Dr. Georgi DUKA, Moldova Elmlər Akademiyası / Moldova

Prof. Dr. Nigar GÖZƏLOVA, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Arzu SƏRDARLI, Kanada Birinci Millətlər Universiteti / Kanada

Prof. Dr. İlya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan

Prof.Dr. Yeganə İSMAYILOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Zaur ƏLİYEV, AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu / Azərbaycan

Assoc.Prof.Dr. Elçin İSMAYILOV, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc.Prof.Dr. Afaq Zeynalova, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Farizat KURAMAYEVA, Cusup Balasaqun Universiteti, Qırğızıstan

Assoc.Prof. Dr. Vəfa ABDULLAYEVA – NƏBİYEVA, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Təranə NAĞİYEVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Gülbəniz Mehdiyeva, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Könül Həsənova, Bakı Avrasiya Universiteti / Azərbaycan

ORGANIZING COMMITTEE

Chair

Prof. Dr. Karim SHUKUROV, A.A. Bakikhanov Institute of History and
Ethnology, ANAS / Azerbaijan

Vice-Chairs

Assoc. Prof. Dr. Yegana GAHRAMANOVA, Azerbaijan State Pedagogical
University

Assoc. Prof. Dr. Qudsiyya GAMBAROVA, Nasimi Institute of Linguistics,
ANAS / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Burul Elebesova, Jusup Balasagyn University, Kyrgyzstan

Executive Secretary

Assoc. Prof. Dr. Sakina BAYRAMOVA, Nizami Ganjavi Institute of Literature,
ANAS / Azerbaijan

Members

Prof. Dr. Rafail AHMADLI, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Himmet KARADAL, Bolu Abant Izzet Baysal University / Turkey

Prof. Dr. Vagif SULTANLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ziyabek KABULDINOV, Director General, Ch. Valikhanov Institute of
History and Ethnology / Kazakhstan

Prof. Dr. Mansur MUSAYEV, Sorbonne University / Uzbekistan

Prof. Dr. Siham Abdulmejeed ZENGİ, University of Baghdad / Iraq

Prof. Dr. Fahri Uslu, Akdeniz University / Turkey

Prof. Dr. Aziz SANCAR, University of North Carolina at Chapel Hill / USA

Prof. Dr. Shovkat SHARIPOV, Jizzakh Pedagogical University / Uzbekistan

Prof. Dr. Elmira KHURIBAYEVA, K.Sh. Toktomamatov International University
/ Kyrgyzstan

Prof. Dr. Georgi DUKA, Academy of Sciences of Moldova / Moldova

Prof. Dr. Nigar GOZALOVA, A.A. Bakikhanov Institute of History and Ethnology,
ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Arzu SARDARLI, First Nations University of Canada / Canada

Prof. Dr. Ilya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia

Prof. Dr. Yegana ISMAYILOVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Zaur ALIYEV, Institute of Philosophy and Sociology, ANAS /
Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elchin ISMAYILOV, Nasimi Institute of Linguistics, ANAS /
Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Afaq ZEYNALOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Farizat KURAMAYEVA, Jusup Balasagyn University / Kyrgyzstan

Assoc. Prof. Dr. Vafa ABDULLAYEVA-NABIYEVA, Nasimi Institute of Linguistics, ANAS / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Tarana NAGHIYEVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Gulbaniz MEHDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Konul Hasanova, Baku Eurasian University / Azerbaijan

Xaraba Gilanda aşkar edilən tiraz fraqmentlərinin epiqrafikası

Afaq Quluzadə

Açar sözlər: *Gilan, sərdabəsi, epiqrafika, toxunma yazı, yazılı ipək və kətan parçalar*

Keywords: *ruined tomb of Gilan, epigraphy, tactile writing, printed silk and linen fabrics*

Arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, orta əsrlərdə toxuculuq sənəti Naxçıvan bölgəsində də əsas yerlərdən birini tutmuşdur (Məmmədov, 1977, s. 46–47). Burada tapılan parçaların (Xaraba Gilan) materialı, toxunma texnikası, dekor və naxışların bu bölgəyə aid boyalı keramika (XII–XIII əsrlər) və saxsı qab nümunələrinin (XV əsr) naxışları ilə oxşarlığı əsasən yerli istehsalə məxsus olduğunu göstərir (Aliyeva, 1981).

Orta əsrlərdə kətan tekstil üzərində ipək saplarla müxtəlif məzmunlu kitabələr toxunurdu. Sifarişlə toxunan belə parçalar tiraz, onların toxunduğu sənətkarlıq sexləri isə *dar ət-tiraz* – toxucu evi adlanırdı. Alman epiqrafçısı E.Kühnelə görə tirazın istehsalına Abbasilər dövründən başlanılmışdır (Kühnel, 1933). Tiraz, xütbə və sikkə bir hökmdarlıq rəmzi sayılırdı. Tirazdan sərdabələrdə qəbir üstünün örtülməsində, pərdə, müxtəlif paltar və çiyin örtüklərinin hazırlanmasında istifadə olunurdu.

Qurandan ayələr yazılmış tirazlar yüksək sosial statusun göstəricisi idi. Daş kitabələrdə olduğu kimi tirazda həndəsi kufi xəttindən, sonralar isə suls və nəsx xətlərindən istifadə olunurdu (Kühnel, 1952).

Xaraba Gilan – qədim Kiran şəhər yerində aparılan tədqiqatlarda bir türbənin sərdabəsində nəfis şəkildə kitabələr işlənilmiş parça fraqmentləri aşkar edilmişdir (İbrahimli, 2007). Xaraba Gilandan tapılan qədim toxuculuq nümunələri üzərindəki yazı və təsvirlər ətraflı tədqiq olunmayıb. Tiraz parçasının arxeoloji qazıntıdan tapılan fraqmentləri hazırda Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində və Azərbaycan Milli Xalça Muzeyində) mühafizə olunur. 2008-ci ildə Xaraba Gilanda aşkar edilən və Azərbaycan Milli Tarix Muzeyində saxlanılan açıq qəhvəyi rəngli və 40 x 35 sm ölçüdə olan birinci fraqmentin kitabəsini, üzərində işlənən naxış və simvolların mənasını ilk dəfə tədqiqata cəlb etmişik (Quluzadə, 2012). Tədqiq etdiyimiz nümunə sərdabədəki tabutun üzərinə salınan örtüyün qalığıdır (Şəkil 1). Tirazın toxunuşunda müxtəlif rəngli kətan və ipək saplardan istifadə olunub. Fraqment üzərində güzgü simmetriyasından faydalanaraq ق (qaf) hərfi toxunub. Birinci sırada toxunan sözlərə müxtəlif mənalar vermək olur. Burada üsyan mənasını verən فتنه – fitnətin oxunur. Sonrakı sözlərin ضد ; صد ; ضد – kimi oxunur.

Daha sonra tək şəkildə – ل və د hərfləri toxunub. Bundan əlavə, birinci fraqment üzərində مسه –; حرب ; حرب ; حرب sözlərini oxumaq mümkündür. Fraqmentin ikinci sırasında toxunan جر ; حر ; حر sözləri müxtəlif mənalar daşıyır. Üçüncü sırada isə bir çox mənarlarda oxuna bilən cəmi iki sözün: مل ; قل və بق sözlərinin toxunduğunu görünür. Tiraz fraqmentinin dördüncü sırasında toxunan تيه və نيته kəlmələri də müxtəlif mənələrdədir. Qeyd olunmalıdır ki, fraqmentin beşinci sırasındakı yazılar ikinci sıradakı işarə və yazılarla eyniyyət təşkil edir. Altıncı sırada işlənən ق hərfinin 100 rəqəmini ifadə etməsini təxmin edirik.

قتال kəlməsi vuruşma, döyüş, قتال isə vuruşmada həlak olanları ifadə edir. Çünki yuxarıda qeyd etdiyimiz مل və بق kəlmələri düşmənin məhv edilməsi və qanının axıdılması mənalərini verir.

Birinci fraqmentin oxunuşu: cəlb edildi (müharibəyə, döyüşə), azad (olmaq istədi), tuşladı (silahı), zəiflədi (düşmən), diz üstə çökdü, tənəzzül etdi (Quluzadə, 2012, s.105).

Xaraba Gilanda aşkar olunan parçanın kiçik ölçüdə olan başqa bir fraqmenti (30 x 13 sm) Azərbaycan Milli Xalça Muzeyinin fonduna daxil edilmişdir (Şəkil 2). Tiraz fraqmenti üzərində ərəb əlifbası ilə toxunan bir neçə söz, hərf və insan üzünün təsviri əksini tapıb. Buradakı sözlər birinci fraqmentdə də haşiyə daxilində təkrar olunur. Hər iki fraqmentin müqayisəsi göstərir ki, bunlar bütöv bir örtüyün qalıqlarıdır. İkinci fraqmentin kənarında كَنَّ – kənnə (*sakitləşmək*) sözü toxunmuşdur. Birinci fraqmentdə olmayan bu söz artıq müharibənin başa çatmasını göstərir. Tiraz üzərində toxunan kitabələrin məzmunundan aydın olur ki, şəhər üzərinə düşmən hücum etmiş, savaşda çox insan ölmüş, şəhər dağılmış, boşalmış, xarabazarlığa çevrilmişdir.

İkinci fraqmentin oxunuşu: (Lakin) asılı olmamaq, azad olmaq (üçün) silahı tuşladı, düşmən yoruldu, zəiflədi, sayca azaldı, qaçdı.

Məlumdur ki, Xaraba Gilan şəhəri XVII əsrdə artıq mövcud olmamışdır (İbrahimov, 2000). Paltar və parça fraqmentlərinin yaşını dəqiq müəyyən etmək üçün burada ətraflı tədqiqatlar aparmalıdır. Xaraba Gilandan tapılan tiraz fraqmentindəki kitabələrin xətt üslubu tapıntının XII–XIV əsrlərə aid olduğunu göstərir. Naxçıvan MR-in muzey fondlarında üzərində kitabələr toxunan, lakin tədqiq edilməyən toxuculuq materialları mühafizə edilir. Dərviş papaqları üzərində toxunan kitabələrin öyrənilməsi də orta əsrlərdə bölgədə fəaliyyət göstərən sufi təriqətləri (nəqşbəndiyə və b.) haqqında məlumatları genişləndirə bilər (Quluzadə, 2015). Bu yaxınlarda arxeoloq Bəhlul İbrahimlinin

rəhbərliyi ilə Xaraba Gilanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı üzərində kitabələr olan parça fraqmentləri də aşkar edilmişdir. *Onların tədqiqata cəlb edilməsi qədim Kiran şəhəri haqqında yeni məlumatların əldə edilməsinə kömək edə bilər.*

Şəkil 1

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində mühafizə olunan tiraz fraqmenti (foto arxeoloq B.İbrahimlinindir)

Şəkil 2

Azərbaycan Milli Xalça Muzeyində mühafizə olunan tiraz fraqmenti (Muzey tərəfindən öyrənilməsi üçün A.Quluzadəyə təqdim olunmuşdur)

Ədəbiyyat

- Aliyeva, G. (1981). Vyshivka Kharaba Gilyan. *Doklady AN Azerbaydzhanskoy SSR*, 37(7), 83–89.
- Ibragimov, B. (2000). Srednevekovyy gorod Kiran.
- İbrahimli, B. (2007). Orta taleli şəhərlər. *Şəmkir. Arxeoloji irsi, tarixi və memarlığı. I Respublika elmi-praktik konfransın materialları*, 392–400.
- Kühnel, E. (1952). Neue Beiträge zur Tiraz – Epigraphik. *Documenta islamica inedita. Festschrift Richard Hartmann*.
- Kühnel, E. (1933). Zur Tiraz - Epigraphik der Abbasiden und Fatimiden. *Aus fünf Jahrtausenden morgenländischer Kultur*, 59–65.
- Quluzadə, A. (2012). Xaraba Gilandan tapılmış kitabəli parça fraqmenti. *Azərbaycan Arxeologiyası*, 15(2), 99–108.
- Quluzadə, A. (2015). Toxuculuq məmulatları üzərindəki kitabələr. *Azərbaycanda arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunlarına həsr olunmuş elmi sessiyanın materialları*, 120–123.
- Məmmədov, R. (1977). Naxçıvan şəhərinin tarixi oçerki. *Elm*.

Süni intellekt və ədəbi tərcümə: ingilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində imkanlar və problemlər

Yeganə Qəhrəmanova

Açar sözlər: *süni intellekt, ədəbi tərcümə, ingilis bədii mətnləri, Azərbaycan dili, maşın tərcüməsi*

Keywords: *artificial intelligence, literary translation, English literary texts, Azerbaijani language, machine translation*

Müasir tədqiqatlar göstərir ki, maşın tərcüməsi texnologiyalarının ədəbi mətnlərdə istifadəsi getdikcə genişlənir, lakin bu sahədə optimal insan – maşın əməkdaşlığı modeli hələ tam müəyyənləşdirilməmişdir. Bu baxımdan ingilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində süni intellektin imkanlarının və məhdudiyyətlərinin araşdırılması aktual məsələlərdən biridir.

Süni intellektin ədəbi tərcümədə əsas üstünlüklərindən biri böyük həcmli mətnlərin qısa müddətdə ilkin tərcüməsinin hazırlanmasıdır. Roman, hekayə və esse kimi genişhəcmli əsərlərin ilkin variantının avtomatik hazırlanması tərcüməçinin vaxtına qənaət edə bilər. Bu halda süni intellekt son məhsulu hazırlayan əsas subyekt deyil, tərcümə prosesində köməkçi vasitə kimi çıxış edir.

Digər mühüm imkan terminoloji və leksik ardıcılığın qorunmasıdır. Uzun bədii əsərdə müəyyən obrazların adları, məkan adları, xüsusi anlayışlar və təkrarlanan ifadələr müxtəlif hissələrdə eyni formada işlənməlidir. Süni intellekt sistemləri mətnin geniş kontekstini nəzərə alaraq belə vahidlərin ardıcıl tərcüməsinə kömək edə bilər.

Süni intellekt həmçinin alternativ tərcümə variantlarının yaradılmasında faydalıdır. Məsələn, ingilis dilindəki metaforik bir ifadə Azərbaycan dilinə bir neçə formada çevrilə bilər. Tərcüməçi sistemdən müxtəlif variantlar tələb etməklə daha sonra həmin variantları mətnin üslubuna uyğun şəkildə seçə və redaktə edə bilər. Burada süni intellekt “qavraması”nın dilin tipoloji xüsusiyyətlərindən asılı olduğu da unudulmamalıdır (Qəhrəmanova, 2026).

Ədəbi mətnlərin tərcüməsində süni intellektin problemləri də mövcuddur. Bədii mətnlərin avtomatik tərcüməsində ən mühüm problemlərdən biri sözün kontekstdən asılı mənasının düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Eyni söz müxtəlif situasiyalarda fərqli mənə daşıya bilər. Süni intellekt sistemi cümlənin ümumi məzmununu düzgün müəyyən etsə də, müəllifin həmin sözü niyə məhz həmin formada seçdiyini hər zaman dəqiq müəyyənləşdirə bilmir. Məsələn, ingilis dilində “cold”, “dark”, “home”, “heart” kimi sadə sözlər bədii kontekstdə yalnız lüğəvi mənə daşımaya bilər. Onlar obrazın psixoloji vəziyyətini, emosional münasibətini və ya simvolik mənanı ifadə edə bilər. Belə hallarda sözün birbaşa qarşılığının verilməsi mətnin bədii təsirini zəiflədə bilər.

Digər problem müəllif üslubunun qorunmasıdır. Hər bir yazıçının özünəməxsus sintaksisi, söz seçimi, ritmi və ifadə tərzidir. Süni intellekt mətni qrammatik baxımdan düzgün tərcümə etsə də, nəticədə müəllifin fərdi üslubu müəyyən qədər standartlaşa bilər.

Macken (2024) maşın tərcüməsindən sonrakı redaktə prosesində peşəkar tərcüməçilərlə müqayisədə ChatGPT-nin daha çox dəyişiklik etdiyi və leksik zənginliyi müəyyən qədər artırdığı müşahidə edilsə də, peşəkar tərcüməçilərlə müqayisədə daha az maşın tərcüməsi səhvini düzəltdiyi və bəzi yeni problemlər yaratdığı müəyyən etmişdir.

Bu nəticə göstərir ki, süni intellekt tərəfindən yaradılan tərcümə variantını birbaşa son mətn kimi qəbul etmək metodoloji baxımdan düzgün deyil. Tərcüməçinin redaktəsi və mətn üzərində yaradıcı işi mühüm olaraq qalır.

İngilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində xüsusi diqqət tələb edən məsələlərdən biri milli-mədəni elementlərin ötürülməsidir. Buraya bayramlar, dini və tarixi günlər, yer, şəxs adları, yemək, içki, geyim adları, idiomatik ifadələr və digər milli-mədəni vahidlər daxildir. Süni intellekt tərcümə zamanı bu tip vahidləri müxtəlif variantlarda tərcümə edə bilər. Lakin variantlardan hansının konkret əsərin milli-mədəni kontekstinə daha uyğun olduğunu müəyyənləşdirmək yenə də tərcüməçinin məsuliyyətində qalır. Məmmədovanın (2025) fikrincə, milli koloritin qorunması yalnız ayrı-ayrı mədəniyyətə xas sözlərin qorunması ilə məhdudlaşmır; o, mətnin obrazlılığı, leksik xüsusiyyətləri, üslubi çalarları, mədəniyyətə xas elementləri və müəllif səsinin bütövlüyünü əhatə edən kompleks anlayış kimi nəzərdən keçirilməlidir. Ona görə də bu prosesdə tərcüməçinin üzərinə ciddi vəzifələr düşür.

Deyilənlərdən görünür ki, müasir şəraitdə süni intellekti insan tərcüməçinin alternativini kimi deyil, onun işini dəstəkləyən texnoloji vasitə kimi nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur. Belə əməkdaşlıqda süni intellekt ilkin tərcümə, alternativ variantların hazırlanması, terminlərin yoxlanılması və mətnin müəyyən hissələrinin redaktəsi kimi işlərdə istifadə oluna bilər.

İnsan tərcüməçi isə mətnin bədii bütövlüyünü, müəllif üslubunu, emosional çaraları və mədəni konteksti qiymətləndirir. Beləliklə, tərcümə prosesi iki mərhələli model üzrə təşkil edilə bilər:

1. *Süni intellekt mərhələsi* – ilkin tərcümənin hazırlanması, alternativ variantların yaradılması və terminoloji materialın işlənməsi.
2. *İnsan tərcüməçi mərhələsi* – mətnin yoxlanılması, üslubi və semantik redaktə, mədəni uyğunluğun qiymətləndirilməsi və yekun bədii variantın hazırlanması.

Bu modeldə insan tərcüməçinin rolu azalmır; əksinə, onun fəaliyyəti ilkin mətnin avtomatik çevrilməsindən daha çox redaktə, seçim və yaradıcı qərarvermə istiqamətinə keçir.

Egdom, Declercq və Kostersin (2024) araşdırması da göstərir ki, düzgün hazırlanmış göstərişlər vasitəsilə ChatGPT-nin maşın tərcüməsi üzərində post-redaktə imkanlarından istifadə etmək mümkündür. Yəni ingilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində süni intellektdən istifadənin perspektivləri genişdir. Belə ki, gələcəkdə AI sistemləri Azərbaycan dilində daha təbii və dəqiq nəticələr əldə olunmasına kömək edə bilər.

Xüsusilə Azərbaycan dilinin aqqlütinativ quruluşu, söz sırası, feil sisteminin xüsusiyyətləri, milli-mədəni leksikası və frazeoloji vahidləri nəzərə alınaraq xüsusi tərcümə modellərinin hazırlanması məqsədəuyğun istiqamətlərdən biri hesab oluna bilər.

Azərbaycan dilində ədəbi tərcümə korpuslarının yaradılması da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müxtəlif ingilis müəlliflərinin əsərlərinin peşəkar tərcümələri elektron korpus şəklində sistemləşdirilərsə, süni intellekt modellərinin Azərbaycan dilinin bədii üslub xüsusiyyətlərini daha yaxşı mənimsəməsinə şərait yarana bilər.

Bu baxımdan ingilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində ən məqsəduyğun yanaşma insan və süni intellekt imkanlarının qarşılaşdırılması deyil, onların səmərəli əməkdaşlığıdır. Süni intellekt sürət və alternativlər təqdim edən texnoloji vasitə, insan tərcüməçi isə məna, üslub, mədəniyyət və estetik bütövlüyü qiymətləndirən yaradıcı subyekt kimi çıxış edə bilər. Gələcəkdə Azərbaycan dilinin bədii tərcümə korpuslarının genişləndirilməsi, Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılmış dil modellərinin hazırlanması və insan – AI əməkdaşlığına əsaslanan tərcümə metodlarının inkişaf etdirilməsi bu sahənin əsas istiqamətlərindən ola bilər.

Ədəbiyyat

- Mammadova, S. (2025). Key issues faced in literary translation: Fidelity, form, and voice. *Porta Universorum*, 1(7), 114–124. <https://doi.org/10.69760/portuni.0107012>
- Qəhrəmanova, Y. (2026). Rəqəmsallaşmanın dilə təsiri: Süni intellektin dildə semantik bütövlüyü və sintaktik adekvatlığı “qavrama” səviyyəsi. *Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal*, 8(7), 114–120. <https://doi.org/10.36719/2706-6185/62/114-120>
- Egdom, G.-W., Declercq, C., & Kusters, O. (2024). ‘Can make mistakes’. Prompting ChatGPT to Enhance Literary MT output. In *Proceedings of the 1st Workshop on Creative-text Translation and Technology*, 10–20. European Association for Machine Translation.
- Macken, L. (2024). Machine Translation Meets Large Language Models: Evaluating ChatGPT’s Ability to Automatically Post-Edit Literary Texts. In *Proceedings of the 1st Workshop on Creative-text Translation and Technology*, 65–81. European Association for Machine Translation.

Müasir Azərbaycan düşüncə məkanı və “Füyuzat” irsi

Vüsalə Əsədova

Açar sözlər: *Füyuzat, füyuzatçılıq, milli identiklik, türkləşmək, müasirləşmək, media etikası, ideoloji sintez*

Keywords: *Fuyuzat, fuyuzatism, national identity, turkification, modernization, media ethics, ideological synthesis*

XX əsrin əvvəllərində (1906–1907) Əli bəy Hüseynzadənin rəhbərliyi və Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maddi dəstəyi ilə nəşr olunan “Füyuzat” jurnalı Azərbaycan milli təfəkkürünün, mətbuat mədəniyyətinin və filosof-romantik ədəbi məktəbinin bünövrəsini qoymuşdur. XXI əsrin qloballaşan, rəqəmsallaşan və kimlik böhranları ilə üzləşən dünyasında “Füyuzat” irsinə və Füyuzatçıların fəlsəfi düsturlarına yenidən nəzər salmaq təkcə tarixi zərurət deyil, həm də müasir ideoloji ehtiyacdır. Bu tezisdə “Füyuzat” jurnalının formalaşdırdığı “türkləşmək, islamlaşmaq, avropalaşmaq” üçlüyünün müasir dövrdəki yeni transformasiya formaları, milli mətbuatın etik standartları və Füyuzatçılıq ideologiyasının müasir intellektual nəslin formalaşmasındakı rolu təhlil olunur.

Dünya mədəniyyətinin rəqəmsal şəbəkələrə inteqrasiya olunduğu və milli sərhədlərin itdiyi XXI əsrdə xalqların öz milli ideoloji sütunlarını qoruması əsas şərtə çevrilmişdir.

Azərbaycan maarifçilik tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri olan “Füyuzat” jurnalı, öz dövründə qarşıya qoyduğu fundamental suallarla bu günün informasiya cəmiyyəti üçün də aktuallığını itirməyən fəlsəfi mexanizm təklif edir. Əli bəy Hüseynzadə və onun ətrafında birləşən Füyuzatçılar: Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Əhməd Kamal, Abdulla Şaiq, Əhməd Ağaoğlu və b. sadəcə bir jurnal ətrafında deyil, böyük bir intellektual hərəkət çərçivəsində çıxış edirdilər. Günümüzdə “Füyuzat”ı aktual edən əsas məqam onun Şərq düşüncəsi ilə Qərb modernizmini sintez etmək bacarığıdır. Füyuzatçılıq ideologiyasının nüvəsini təşkil edən “Türkləşmək, avropalaşmaq (müasirləşmək), islamlaşmaq” triadası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət bayrağında öz əksini tapmış və müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji təməlinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə bu formulu necə oxumalıyıq?

1. *Türkləşmək – milli özünüdərk*: Müasir türkləşmək ideyası sadəcə etnik köklərə qayğını deyil, yeni geosiyasi reallıqları əks etdirir. “Füyuzat”ın universal türk dili və ortaq türk mədəniyyəti arzusu, bu gün rəqəmsal platformalarda və ortaq təhsil-mədəniyyət layihələrində real müstəviyə keçir.
2. *İslamlaşmaq – mənəvi-əxlaqi dəyərlər*: Füyuzatçılıq bütöv bir xurafat əleyhinə çıxış edərək, İslamı dözümlülük, elm, insanpərvərlik və mənəvi saflıq mənbəyi kimi təqdim edirdi. Müasir dünyada “Füyuzat”ın təbliğ etdiyi rəşadət və humanist mənəviyyat modeli müasir cəmiyyət üçün etik bəyir rolunu oynayır.
3. *Avropalaşmaq – texnologiya və elmin mənimsənilməsi*: Əli bəy Hüseynzadə “avropalaşmaq” dedikdə Qərbin elmini, texnologiyasını və hüquqi dövlət institutlarını nəzərdə tuturdu. Bu gün bu prinsip süni intellekt, rəqəmsallaşma, innovasiya və qlobal elmi məkanın inteqrasiya olunması deməkdir.

Müasir media məkanının yalan xəbərlər, dezinformasiya, dayaz publisistika ilə zəngin olduğu dövrdə “Füyuzat” jurnalının mətbuat tariximizə gətirdiyi standartlar müasir media böhranından çıxış üçün bir nümunədir. Bunlara, ilk növbədə, sözün məsuliyyəti və dərinlik aiddir. Füyuzatçılar mətbuata sadəcə informativ alət kimi deyil, cəmiyyəti maarifləndirən və romantik-fəlsəfi estetikaya yiyələndirən bir vasitə kimi baxırdılar. Müasir jurnalistika da səs-küylü başlıqlardan daha çox, analitik dərinliyə və sosio-mədəni maarifləndirməyə üstünlük verməlidir.

İkincisi, milli dilin zənginləşdirilməsi idi ki, “Füyuzat”ın dili öz dövründə ağır, Osmanlı türkçəsinə yaxın olduğu üçün tənqid olunurdu. Lakin bu dil siyasətinin arxasında duran əsas məqsəd ümumtürk bədii-fəlsəfi terminologiyasını formalaşdırmaq idi. Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin saflığının qorunması, eyni zamanda onun beynəlxalq elmi terminləri mənimsəmə qabiliyyətinin artırılması məhz Füyuzatçı dil konsepsiyasının varisliyi ilə mümkündür.

“Füyuzat” jurnalının cəmi 32 sayı çıxsada, formalaşdırdığı intellektual dalğa onilliklər boyu Azərbaycanın ictimai-siyasi və ədəbi təfəkkürünü bəslədi. Müasir Azərbaycan gəncliyi və ziyalı təbəqəsi üçün Füyuzatçılıq irəli sürdüyü əsas idüya aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Gənclər dünyanın ən müasir yeniliklərini mənimsəməli, öz milli köklərinə bağlı qalan global vətəndaşa çevrilməlidir.
2. Müasir bədii və estetik fikir formallıqdan çıxmalı, insanın mənəvi aləmini, varlıq fəlsəfəsini əks etdirən ali məqsədlərə xidmət etməlidir.

Deməli, “Füyuzat” jurnalı və Füyuzatçılıq ənənəsi keçmişdə qalmış bir mətbuat tarixi səhifəsi deyil, müasir Azərbaycanın ideoloji fikrinin aktiv elementidir.

İnklüziv təhsilin müasir dövrdə əhəmiyyəti

Nəzakət Yusifova

Açar sözlər: inklüzivlik, konsepsiya, təhsil, məhdud, integrasiya
Keywords: inclusion, concept, education, integration, disabilities

Hər il sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sayının artması onu göstərir ki, intellektual qabiliyyətlərin inkişafı üçün optimal şəraitin yaradılmasına, uşağın ətrafdakı reallığa uyğunlaşmasına diqqət yetirilməli, eyni zamanda hər bir şagird üçün təhsil mühitinin əlçatanlığı təmin edilməlidir. Hər bir uşağın ehtiyaclarından və digər şərtlərdən asılı olmayaraq, öz qabiliyyətlərini tam inkişaf etdirmək imkanına malik olduğu inklüziv cəmiyyətin yaradılması zəruridir. Müasir təhsilin əsas problemlərindən biri məhz SİM olan uşaqlar üçün təhsilin əlçatan olmasıdır. Günümüzdə tam təchiz olunmuş ixtisaslaşdırılmış məktəblərin meydana çıxması, inklüziv təhsil sahəsində peşəkar inkişaf proqramların yaradılması da bu tələbatdan irəli gəlir. Qeyd edək ki, təhsil sisteminə inklüzivlik konsepsiyası 20-ci əsrin sonlarında daxil olmuş, dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində, integrasiya edilmiş təhsil SİM olan uşaqların təhsili sahəsində əsas istiqamətə çevrilmişdir. Bu yanaşma sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların ümumi təhsil prosesinə daxil edilməsini, onlara əlavə xüsusi şəraitin yaradılmasını, müvəffəqiyyətli öyrənmələri üçün yardım və dəstəyi nəzərdə tutur.

İnteqrasiya edilmiş təhsil adi məktəblərdə xüsusi korreksiya siniflərinin və uşaq bağçalarında qrupların yaradılmasını hədəfləyir. Bu, uşaqları “normal” və “xüsusi” uşaqlara ayıran ənənəvi təhsil sistemindən fərqli olaraq, onlar arasında müxtəlifliyi tanıyan və qiymətləndirən hər bir uşağın təhsildə digərləri kimi iştirakının təmin edilməsidir.

Həm dünyada, həm də Azərbaycanda bütün inteqrasiya olunmuş proqramların həyata keçirilməsi təcrübəsi göstərir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara fərdi yanaşma hər bir uşaq üçün əsasdır və onlar üçün yeni imkanlar açır. Lakin sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün xüsusi sinif və qrupların ayrılması çox vaxt onların sosial təcrid olunmasına və həmyaşdqları ilə ünsiyyətdə maneələrin yaranmasına səbəb olur.

Məhz buna görə inteqrasiya konsepsiyası tədricən öz yerini inklüziv ideyaya – müxtəlif ehtiyacları olan uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla birgə təhsil və tərbiyəsinə verir.

“İnklüzivlik” termininin dəqiq tərifı yoxdur və ədəbiyyatda müxtəlif şərhlərə rast gəlmək olar: İnklüziv təhsil bütün uşaqlara, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara hamı ilə bərabər əsasda təhsil almağa imkan verən təhsil növüdür. Əsas məqsəd fiziki və sosial vəziyyətindən, psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir uşaq üçün uyğun və rahat mühitin təmin edilməsidir.

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin elə bir inkişaf mərhələsidir ki, burada hamının yəni sağlamlığından asılı olmayaraq, bütün vətəndəslərin təhsilə cəlb olunması üçün şərait yaradılır. İnklüziv təhsil konsepsiyası hər bir vətəndaşın zehni imkanlarını nəzərə almaqla təlim prosesində hər bir şagirdin fərdi tələbatlarının ödənilməsinə təmin edir. Bu təhsil tək-cə müxtəlif qüsurları olan uşaqların ehtiyaclarını deyil, həm də etnik mənsubiyyətini də

diqqət mərkəzində saxlayan bir qurumdur Belə təhsilin təşkili zamanı ehtiyaclarına ödənilməsinə diqqət edilir.

İnkişaf qüsurlu insanların səkkiz kateqoriyası var:

1. Emosional-iradi pozğunluğu olan şəxslər;
2. Görmə qüsuru olan şəxslər;
3. Əqli geriliyi olan şəxslər;
4. Dayaq-hərəkət sistemi pozğunluğu olan şəxslər;
5. Əqli qüsurlu şəxslər;
6. Nitq qüsuru olan şəxslər;
7. Eşitmə qüsuru olan şəxslər;
8. İki və ya üç əlilliyin birləşməsi olan şəxslər

Sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir şagird xüsusi şərtlər tələb edir. Məsələn, görmə qüsurlu şagirdlərin tədrisi ixtisaslaşdırılmış dərsliklərdən və əyani materiallardan, eləcə də müxtəlif optik və tiflopedaqoji vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilir. Dərsdə hər 4-7 dəqiqədən bir edilməsi tövsiyə olunan fəaliyyətlərin müntəzəm dəyişdirilməsini əhəmiyyətli bir cəhət kimi qeyd edə bilərik. Xüsusi cihazlarla birlikdə, görmə nöqsanı olan uşaqlar üçün fənlər üzrə relyef-qrafik tədris materiallarından istifadə olunmalıdır.

Məktəbdə inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi müxtəlif üsul və strategiyalardan istifadəni tələb edir ki, bunlar hər bir şagird üçün onun xüsusi təhsil ehtiyacları nəzərə alınmaqla fərdi təhsil plan və proqramlarının işlənilib hazırlanması, onların cəmiyyətə tam integrasiyası üçün təhsil müəssisəsinin daxilində və xaricində sosial reabilitasiyanın aparılması, şəxsiyyətin və sosial bacarıqların inkişafına yönəlmiş öyrənmə və sosiallaşma prosesində psixoloji və pedaqoji dəstəyin göstərilməsi, inklüziv təhsil sahəsində müəllimlərin təhsilinin artırılması, həmçinin onlar üçün binaların və ixtisaslaşdırılmış tədris vəsaitlərini yaratmaqla yanaşı, eyni zamanda onlarla mehriban və tolerant

mühitin yaradılmasıdır. Bu metod və yanaşmalar hər bir şagirdin öz potensialını reallaşdırma, öyrənmə və sosial adaptasiyada uğur əldə edə biləcəyi inklüziv mühitin yaradılmasına yönəlib.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların uğurlu təhsil və tərbiyəsinin təşkil edilməsində, onların dərslərə inteqrasiyasında əsas rol müəllimə məxsusdur. Inklüziv təhsil mühitində müəllim öyrənmə üçün bütün lazımi şəraiti yaratmalı, hər bir sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdə bərabər imkanlar, öyrənmə və bacarıqların inkişafı imkanlarını təmin etmək üçün təhsil prosesinin uyğunlaşdırılmasına diqqət yetirməlidir. Belə ki, müəllim tədris materialını hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarını və imkanlarını nəzərə alan şəkildə təqdim etməyi bacarmalı, sinifdə hər bir uşağın özünü normal hiss etməsi üçün lazımi şərait yaradılmalıdır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq üçün öz iradəsini nümayiş etdirmək, özünü nəyəsə məcbur etmək, diqqətini müəyyən bir işə yönəltmək çox çətindir. Öyrənilən materialı mənimsəmək üçün bəzi sualların giriş şəklində təqdim edilməsi tövsiyə edilir. Bu məqsədlə istifadə olunan “Assosiasiyalar” üsulu təfəkkürün inkişafında və korreksiyasında əlaqələndirici rol oynayır, fikir formalaşdırmaq və kollektiv işləmək bacarığını inkişaf etdirməyə xidmət edir.

Onu da qeyd edək ki, xüsusi korreksiya üsullarından istifadə etməklə sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdi dəstəkləmək üçün təhsil və tərbiyəni düzgün planlaşdırmaq lazımdır. Bu üsullar təkcə zehni prosesləri aktivləşdirməyə də kömək edəcəkdir. Əsas cəhətlərdən biri də əldə edilmiş biliklərin yoxlanılmasına yönəlmiş dərslərdir. Bu vəziyyətdə müəllimin köməyinə ənənəvi test tapşırıqları, mətnə boşluqlar olan tapşırıqlar və yazışmaların qurulması üçün tapşırıqlar gəlir. Bu

yanaşmalar şagirdlərlə ən effektiv qarşılıqlı əlaqəni təmin edir və onların təhsilinin yüksəlməsinə töhfə verir.

Diqqətdə saxlamaq lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq sinif yoldaşları arasında özünü etibarsız hiss edə bilər. Bu da onun psixi vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Belə uşaqlar cütlər və ya qruplar halında işlədilməklə özlərini komandanın üzvü kimi hiss etmək imkanı əldə edirlər.

Tədrisin laboratoriya üsulu şagirdlərin problemli məsələlərlə qarşılaşdıqları və onları həll etməklə yeni biliklər əldə etdikləri unikal yanaşmadır. Belə dərslərdə qrup texnologiyalarına xüsusi diqqət yetirilir ki, bu üsullar şagirdlər arasında mövzunun ümumi başa düşülməsinə töhfə verə bilər. Qrup işi təhsil və idrak proseslərini aktivləşdirən birgə hərəkətləri təşkil edir. Bu, şagirdlərə təkcə məlumatları mənimsəməyə deyil, həm də tənqidi düşüncə, əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verir. İştirakçılar arasında ünsiyyət əsas elementə çevrilir, çünki mövzunun daha dərinəndən dərk edilməsinə səbəb olur.

Yekun olaraq qeyd etmək ki, inklüziv təhsil üçün hərtərəfli strategiyanın olmaması sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların keyfiyyətli təhsilə qeyri-bərabər çıxışı ilə nəticələnir. Bu baxımdan qeyd edə bilərik ki, bir çox təhsil müəssisələri sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqları qəbul etməyə hazır deyil. Belə uşaqlarla işləmək təcrübəsi olan pedaqoqlar, müəllimlər, psixoloqlar, xüsusi təhsil müəllimləri və loqoped və digər ixtisaslı mütəxəssislər kifayət edəcək sayda deyil. Inklüziv təhsilə ehtiyacı olan uşaqların valideynləri çox vaxt məlumat və dəstək çatışmazlığı ilə üzləşirlər. Bütün bunlar da SİM olan şagirdin təhsil imkanlarını məhdudlaşdırır, onların keyfiyyətli təhsilə qeyri-bərabər çıxışı ilə nəticələnir.

Sosial media diskursunda atalar sözlərinin istifadəsi: Azərbaycan, ingilis və rus dili nümunələri əsasında

Əfşan Əfşari

Açar sözlər: *sosial media diskursu, paremiya, intertekstuallıq, identiklik kodu, pragmatik transformasiya*

Keywords: *social media discourse, paremia, intertextuality, identity code, pragmatic transformation*

Müasir informasiya cəmiyyətində sosial media fərdlərin fikir mübadiləsi, emosional reaksiya və dəyər oriyentasiyalarını formalaşdıran əsas platformalardan birinə çevrilib. Bu kontekstdə atalar sözləri kimi folklor irsinin elementləri diskursun təşkilində xüsusi rol oynayır. Paremiyaların sosial mediada istifadəsi təkcə nitqin bəzədilməsi funksiyası daşımır, həm də danışanın koqnitiv modelini, mədəni identikliyi və ictimai mövqeyini ifadə edir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, sosial media diskursu ənənəvi folklorun müasir kommunikasiya mühitinə adaptasiya mexanizmlərini və intertekstuallıq proseslərini aydın şəkildə göstərir. Tədqiqatın əsas problemi sosial media diskursunda atalar sözlərinin funksional-semantik, pragmatik və linqvokultural xüsusiyyətlərinin sistemli şəkildə öyrənilməsidir. Məqsəd Azərbaycan, ingilis və rus dillərində sosial media mətnlərində atalar sözlərinin istifadə intensivliyini, kontekstual transformasiyalarını və diskursiv funksiyalarını müqayisəli təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat nəticəsində sosial media diskursunda atalar sözlərinin universal və milli-xüsusi cəhətləri müəyyənləşdiriləcək, onların müasir kommunikasiyada identiklik kodu və funksiyaları təsbit olunacaq.

Azərbaycan dilində atalar sözlərinin sosial media diskursundakı funksiyalarına nəzər yetirsək, görürük ki, dilimizdə atalar sözləri sosial mediada əsasən kollektiv dəyərlərin, ailə-məişət əlaqələrinin və əxlaqi normativlərin ifadəçisi kimi çıxış edir. Məsələn, “Ağac bar verəndə başı aşağı əyilər” pəremiyası sosial şəbəkələrdə uğur qazanmış şəxslərin təvəzökarlığına dair müzakirələrdə kognitiv metafora funksiyası yerinə yetirir. “Söz gümüşdürsə, sükut qızıldır” atalar sözləri informasiya müharibəsi və dezinformasiya kontekstində “fake news” mövzularında ironik parafrazlarla yeni semantik çalarlar alır. Azərbaycan dilində atalar sözləri, həmçinin qonaqpərvərlik, qohum-əqraba münasibətləri (“Qonşunun qonşuya ehtiyacı var”) və milli-mənəvi dəyərlərin aktuallaşdırılmasında identiklik kodu rolunu oynayır.

İngilis dilində atalar sözlərinin sosial media diskursundakı funksiyalarını nəzərdən keçirsək, görürük ki, bu dildə atalar sözləri sosial mediada daha çox fərdi uğur, pragmatizm və zamanın dəyəri ilə bağlı məzmunlarda istifadə olunur. “Actions speak louder than words” (Sözlərdən çox əməl danışar) pəremiyası fərdi inkişaf və self-help kontentində motivasiya mənbəyi kimi çıxış edir. “The early bird catches the worm” (Tez qalxan quş qurdu tutar) atalar sözü səhər çağı idman, məhsuldarlıq “morning routine” mövzularında hashtag-lərlə (EarlyBird) birləşdirilərək yeni diskursiv praktikalar formalaşdırır. “A friend in need is a friend indeed” (Ehtiyacda olan dost, həqiqi dostdur) atalar sözü isə dostluq münasibətlərinin virtual mühitdə təsvirində emosional kapitallaşdırma funksiyası daşıyır. İngilis dilində atalar sözləri tez-tez mem formatlarında

vizual transformasiyaya uğrayır, məsələn, “Better late than never” (Heç vaxt yox, gec olsa da yaxşı) paremiyası gecikmiş təbrik və ya etiraf postlarında ironik kontekstdə işlədilir.

Rus dilində atalar sözlərinin sosial media diskursundakı funksiyalarına diqqət yetirsək, görürük ki, bu dildə atalar sözləri sosial mediada fatalizm, kollektiv təcrübə və emosional ifadəlik funksiyaları ilə seçilir. “Слово – не воробей, вылетит – не поймаешь” (Slovo – ne vorobey, vıletit – ne poymaesh // Söz sərçə deyil, uçub getsə tuta bilməzsən) paremiyası siyasi diskursda, xüsusilə deputat və ya dövlət məmurlarının çıxışlarının tənqidində aktual məzmun kəsb edir. “Семь раз отмерь – один отрежь” (Sem raz otmer, odin otrej // Yeddi dəfə ölç, bir dəfə kəs) atalar sözləri iqtisadi qərarlar, investisiya və ya həyat seçimləri mövzularında pragmatik məsləhət funksiyası daşıyır.

Hər üç dilin sosial media diskursunda atalar sözləri universal və milli-xüsusi cəhətlər daşıyır. Universal cəhət olaraq, bütün dillərdə paremiyalar persuasiv funksiya, emosional intensivliyin artırılması və diskursun bəzədilməsi məqsədilə istifadə olunur. Milli-xüsusi cəhətlərə gəldikdə, Azərbaycan dilində atalar sözləri qarşılıqlı asılılıq və kollektivism dəyərlərini, ingilis dilində fərdi məsuliyyət və pragmatizm ideologiyasını, rus dilində isə tarixi təcrübə və fatalistik dünya görüşünü əks etdirir. Sosial media mühitində atalar sözlərinin intertekstuallıq prosesi – yəni klassik paremiyaların yeni kontekstlərdə semantik transformasiyaya uğraması hər üç dil üçün müşahidə olunur, lakin transformasiyanın dərəcəsi və istiqaməti hər dilin kultural kodlarından asılı olaraq fərqlənir.

Heca vəzninin folklordan yazılı ədəbiyyata keçidi və aşiq şeir tərzı

Məlahət Əhmədova

Açar sözlər: *heca vəznı, folklor, yazılı ədəbiyyat, aşiq şeir tərzı, Molla Pənah Vəqif*

Key words: *syllabic metre, folklore, written literature, ashug poetic style, Molla Panah Vagif*

Tezisdə heca vəzninin şifahi ənənədən yazılı Azərbaycan poeziyasına keçidi araşdırılır. Molla Pənah Vəqifin yaradıcılığı əsasında xalq şeiri ilə klassik poetikanın əlaqələri nəzərdən keçirilir. Aşiq şeir tərzı ənənəvi formaların fərdi müəllif yaradıcılığında dəyişməsi və yeni məna qazanması baxımından səciyyələndirilir.

Heca vəzninin yazılı ədəbiyyatda möhkəmlənməsi Azərbaycan şeirinin tarixi poetikasını anlamaq üçün mühüm məsələlərdəndir. Bu prosesdə xalq şeirinin hazır şəkilləri ilə yanaşı, onun danışiq ahəngi və dünyanı duyma tərzı də müəllif poeziyasına daxil olur. Tezisin məqsədi həmin keçidin aşiq şeir tərzində necə gerçəkləşdiyini göstərməkdir. Məsələyə tarixi müqayisə və poetik təhlil əsasında, əsasən Vəqif yaradıcılığı və ədəbiyyatşünaslıqda bu mövzuya dair yanaşmalar çərçivəsində baxılır.

Şifahi ənənədə şeirin yadda qalması onun ritmik quruluşundan ayrılır. Heca sayının sabitliyi, bölgülər və qafiyə söylənən sözün hafizədə saxlanması asanlaşdırır; saz havası isə misranın səslənməsini istiqamətləndirir. Yazılı mətnə keçdikdə bu xüsusiyyətlər qorunsa da, onların funksiyası dəyişir. Oxucu şeiri ifadan kənarda da qavraya bilir. Beləcə, musiqili söyləməyə bağlı ahəng mətnin özündə yaşayan poetik keyfiyyətə çevrilir.

Aşıq şeiri ilə aşıq şeir tərzini fərqləndirmək bu dəyişməni daha aydın göstərir. Birincidə sözün saz və ifa ilə əlaqəsi ön plandadır. İkincidə isə qoşma, gəraylı və tənris kimi formalar yazılı poeziyanın müəllifə məxsus ifadə vasitələri olur. Eyni heca ölçüsü mətnlərin estetik baxımdan eyniliyini təmin etmir. Şairin söz seçimi, obraz qurmaq üsulu və fərdi intonasiası ənənəvi şəklin daxilində yeni məzmun yaradır.

Feyzulla Qasımzadə aşıq şeir tərzinin qaynaqlarını araşdırarkən xalq şeirindən gələn dil, vəzn və qafiyə xüsusiyyətlərini klassik ədəbiyyatla əlaqədə nəzərdən keçirir. Tahirə Məmmədin yanaşmasında bu əlaqənin qarşılıqlı xarakteri daha aydın görünür: aşıq şeir tərzini divan və xalq şeirlərinin kəsişməsində formalaşır. Bu baxış yazılı heca şeirini yalnız folklorun davamı kimi qiymətləndirməyin məhdudluğunu göstərir. Folklor forması klassik şeir təcrübəsi ilə birləşərək müəllifin yaradıcılıq niyyətinə uyğunlaşır.

XVIII əsr lirikasında həmin yaxınlaşma nəzərəcarpacaq dərəcədə güclənir. Araz Dadaşzadə dövrün poeziyasını klassik irslə xalq-aşıq ənənələrinin qarşılaşdığı və yeni bədii nəticələr verdiyi mərhələ kimi səciyyələndirir. Vaqifin qoşmaları bu mənzərəni konkretləşdirir. Şair xalq danışığının ifadə imkanlarından istifadə edir, lakin sadə dil onun şeirində bəsit təsvirə çevrilmir. Danışığın təbii axarı klassik lirikadan gələn duyğu və obrazlarla birləşir.

Vaqifin bir qoşmasındakı “Hər nə desəm, gəl incimə sözümdən” misrası bu baxımdan səciyyəvidir. On bir heca 4+4+3 bölgüsü ilə səslənir: “Hər nə desəm / gəl incimə / sözümdən”. Bölgülər müraciətin danışq intonasiyasına uyğun gəlir. Sonrakı misralardakı “özümdən” və “gözümdən” qafiyələri həmin ahəngi davam etdirir. Bəndin sonunda “həsrü-qiyamət” ifadəsinin işlənməsi isə xalq dilinə yaxın nitqlə klassik obraz dünyasının bir mətnədə qovuşduğunu göstərir. Şeir öz təbiiliyini bu fərqli qaynaqların uyğunluğunda tapır. Burada ənənəvi forma müəllifin fərdi münasibətini sıxışdırmır. Əksinə, “Gəl incimə” müraciəti qoşmanın daxilində canlı bir danışq vəziyyəti yaradır. Lirik qəhrəman qarşısındakı insana öz sözünü qəbul etdirməyə çalışır; ölçü və qafiyə həmin emosional hərəkəti müşayiət edir. Deməli, folklordan alınmış poetik qəlib yazılı mətnədə hazır sxem olaraq qalmır. Onun imkanları konkret duyğunun ifadəsi zamanı yenidən açılır.

Bu səbəbdən heca vəzninin yazılı ədəbiyyata keçidini yalnız formanın dəyişməsi ilə izah etmək yetərli deyil. Təcnisdə cinasın, qoşmada qafiyə və bölgünün dəyəri onların mənanı necə qurmasından asılıdır. Vaqif nümunəsi göstərir ki, şifahi ənənə yazılı poeziyaya keçərkən öz ahəngini saxlayır, eyni zamanda fərdi üsluba yer açır. Aşıq şeir tərzində bu əlaqənin məhsulu kimi xalq şeirinin ifadə imkanlarını müəllif poeziyasında davam etdirir.

Heca vəzninin folklordan yazılı ədəbiyyata keçidi ritm və janr ənənələrinin yeni bədii mühitdə mənimsənilməsi ilə baş verir. Aşıq şeir tərzində xalq dilinin ahəngi klassik poetika və müəllifin fərdi intonasiyası ilə birləşir. Vaqifin qoşmasında heca bölgüsünün danışq axarına uyğunluğu bu birliyin konkret ifadəsidir. Buna görə də yazılı heca şeirini qiymətləndirərkən ölçü ilə yanaşı, intonasiya, obraz və müəllif mövqeyinin əlaqəsi nəzərə alınmalıdır.

Dildə tarixi dəyişmələr

Yeganə İsgəndərova

Açar sözlər: *dil, nitq, proses, forma, məqsəd*

Keywords: *language, speech, form, objective*

Dildə tarixi dəyişmələrin səbəbləri müxtəlif ola bilər. Tarixi, maddi və s. amillərlə bağlı olan nitq dili təzahür etdirməklə yanaşı, onun formalaşmasına birbaşa təsir edir. F.de Sössür göstərir: “*tarixən nitq faktının dil faktından əvvəl gəlməsi danılmazdır və dildə baş verən hər şey əvvəlcə nitqdə baş verir. Ünsiyyət prosesi olan nitq müxtəlif məqsədlərlə müxtəlif forma və şəraitdə ola bilər*” (Saussure, 1933, p. 93). İlk öncə səslər sonra isə şərti yazı işarələri insanlar tərəfindən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunmuşlar. Ünsiyyət vasitəsi kimi insanlar ilk öncə səslərdən, sonra isə şərti yazı işarələrindən istifadə etmişlər. Bununla da nitqin ifadə formasına görə iki forması yaranmışdır:

1. Şifahi nitq – ən qədim nitq forması hesab olunur.
2. Əlifba və yazı yarandıqdan sonra yaranan yazılı nitq.

Şifahi nitqi insanlığın və bəşəriyyətin yaranma tarixi ilə əsaslandırmaq düzgün olardı. Fəaliyyəti və cəmiyyətdəki rolu baxımından şifahi nitqi yazılı nitqdən çox-çox əvvəlki dövrlərə aid etmək olar. Ən qədim insanların nitqinə nəzər salsaq, onların dəyişməyən, bir-biri ilə bağlanmayan və birhecalı sözlərdən ibarət olmasını müşahidə etmək olar.

Onlar hətta əksər hallarda digər canlılar kimi kəsik-kəsik səs və qışqırıqlarla danışmışlar. Birgə fəaliyyət əsasında getdikcə eşidilən səsin mahiyyəti anlaşılmışdır. Müəyyən səslər vasitəsilə lazımı mənalar mənimsənilmişdir. İnsan başqa canlılardan fərqli olaraq, rəngarəng səslər tələffüz etmək və onları birləşdirərək söz tələffüz etmək bacarığına malik olmuşdur. İnsan daim əlaqədə olduğu və onun məişətinə daxil olan əşyaları zərurət nəticəsində adlandırmışdır. Bununla da dil yavaş-yavaş mərhələli şəkildə tədricən inkişaf etmişdir. İlk dövrlər şifahi nitq bəsit olmuş, sonralar uzun zənginləşmə yolu keçmiş, yəni *“dilnin mövcudluğu ilə birgə öz varlığını davam etdirmişdir”* (Hüseynzadə və Rəhmanzadə, 2005, s. 17). Şifahi və yazılı nitq formalarının hər birinin özünəməxsus üstün cəhətləri olsa da, məzmunu əsasən eynidir. Belə ki, eyni fikri həm şifahi, həm də yazılı formada ifadə etmək olar. Nitqin bir sıra növləri həm şifahi, həm də yazılı nitqə aiddir (məsələn, mühazirə, məruzə, dialoq). Lakin şifahi və yazılı nitqin yönəldiyi obyektlər, istiqamətlər müxtəlifdir.

Dilçilikdə danışq dili ilə şifahi nitqin fərqləndirilməsi mübahisəlidir. Danışq dilinin təyində istifadə olunan: 1) *“əvvəlcədən hazırlıq olmadan baş vermə”* ifadəsinin özünü doğrultmadığını; 2) *“qeyri-rəsmi və rəsmi formada baş vermə”* ifadəsinin aydın və meyar rolu oynamadığını; 3. *“bilavasitə danışq aktında iştirak etmək”* (Hüseynzadə və Rəhmanzadə, 2005, s. 17) kriteriyasının düzgün seçilmədiyini göstərən dilçilər danışq dili ilə şifahi nitqin eyni əlamətlərlə səciyyələndiyini bildirir. Bununla belə, kitablarda işlənən dialoqlarla danışq dili və ya şifahi nitq arasında fərq var. Bədii ədəbiyyatda verilən danışq parçaları bir müəllif tərəfindən düşünülüb, yazıya alındığı üçün, bu zaman müəllif bu və ya digər dərəcədə dil normasını nəzərə almağa məcburdur.

Ümumilikdə götürdükdə isə, *“danışq dili şifahi nitqlə eynidir. Yəni hər hansı halda nitq hadisəsi eyniyyət təşkil edir və nitq*

prosesində danışanlar bilavasitə iştirak edir. Nitq prosesi birbaşa nitq aktına təsir edir” (Hüseynzadə və Rəhmanzadə, 2005, s. 15). Şifahi nitqdən sonra yaranmış və uzunmüddətli təkmilləşmə yolu keçən nitq hadisəsi – yazılı nitqdir. Ədəbi dil çərçivəsində inkişaf etdiyi üçün, yazılı nitqdə “*qeyri-ədəbi dil*” ünsürləri ifadə olunmur. Bu baxımdan da yazılı nitq tarixini, bu günə qədər qorunub saxlanmış qədim yazılı abidələr, salnamələr, tarixi əhəmiyyəti olan sənədlər və s. yazılı mənbələr əsasında araşdırmaq və öyrənmək mümkündür. Yazılı nitq bəzən nitq mədəniyyəti anlayışına aid edilmir. Əslində isə mədəni nitqin inkişafı üçün yazılı və şifahi nitq formaları vəhdətdə götürülməlidir, çünki nitq mədəniyyəti problemi yazı ilə son dərəcə bağlı olduğu halda yazılı nitq əsasən sərbəst, geniş və ətraflı bir ünsiyyət vasitəsi hesab olunur.

Burada həmsöhbətlə qarşılıqlı əlaqə olmur. Yazılı nitqdə fikir daha ardıcıl, rəbitəli şəkildə ifadə oluna bilər. Fikrin daha dəqiq, aydın və rəbitəli şəkildə ifadə olunması üçün vaxt imkanı genişdir. Dilin ifadə vasitələri olan vurğu, epitet, ellipsis, inversiya, ritorik suallar, inversiya və s. əsasən yazılı nitqdə istifadə olunurlar. Yazılı nitq isə yazının meydana gəlməsindən sonrakı dövrlərə təsadüf edir. Yazılı nitqin yaranması mərhələsi müxtəlif insan cəmiyyətləri olan hər yerdə eyni vaxtda baş verməmişdir. Ona görə də yazının əmələ gəlməsinin öz tarixi və formaları vardır. N. Qolovin bildirir ki, “*müəyyən zaman, məsafə ölçüsündə insanların ünsiyyət yaratmaq tələbləri əsasında yazı meydana gəlmişdir*”, yazının yaranması müəyyən zaman və məsafədə informasiyaların ötürülməsi zərurətindən meydana gəlmişdir. *Cəmiyyətin inkişafı, yazının əmələ gəlməsi ilə yanaşı onun inkişaf prosesi ilə əlaqəlidir*” (Golovin, 1974, p. 8). İnsan cəmiyyəti inkişaf etdikcə müəyyən məlumatların, hadisələrin yazıya alınması tələbatı meydana çıxmışdır.

Ədəbiyyat

Saussure, F. (1933). *Kurs obşey lingvistiki*. Sotsekgiz.

Hüseynzadə, Ç., Rəhmanzadə, C. (2005). *Dil norması və kriminalistika*. Nurlan.

Golovin, B. İ. (1974). *Vvedenie v yazykoznanie*. Prosveşenie.

Azərbaycan və fransız dillərində frazeoloji vahidlərin obraz və qiymətləndirmə xüsusiyyətləri

Aysu Məmmədzaadə

Açar sözlər: frazeologiya, linqvokulturologiya, Azərbaycan dili, fransız dili, tərcümə

Keywords: phraseology, linguoculturology, Azerbaijani language, French language, translation

Frazeoloji vahidlər insanın dünyanı necə qavradığını və davranışlara hansı dəyərlər əsasında münasibət bildirdiyini öyrənmək üçün əhəmiyyətli dil materialıdır. Azərbaycan və fransız dillərinin müqayisəsi eyni anlayışın həm oxşar, həm də fərqli obrazlarla ifadə olunduğunu göstərir. Türk dillərinə aid Azərbaycan dili ilə roman dillərinə aid fransız dilindəki bu uyğunluqların izahı dilin quruluşu ilə yanaşı, mədəni mənaların nəzərə alınmasını tələb edir. Tezisin məqsədi seçilmiş frazeoloji vahidlərdə ümumbəşəri təcrübə ilə mədəni xüsusiyyətlərin əlaqəsini müəyyənləşdirmək, obraz və qiymətləndirmə fərqlərinin dillərarası uyğunluğa təsirini açıqlamaqdır. Əsas müddəa budur ki, frazeologizmin linqvokulturoloji məzmunu onun komponentlərindən, bütöv mənasından və işlənmə şəraitindən birlikdə çıxarılmalıdır. Müqayisə insanın xarakterini, düşünmə fəaliyyətini və sosial münasibətlərini ifadə edən nümunələr üzərində qurulur.

Təhlildə müqayisəli-semantik yanaşma komponent təhlili və koqnitiv şərhə birləşdirilir. Hər bir vahidin məcazi mənası, bu mənanı motivləşdirən daxili forması və danışanın münasibətini bildirən çaları nəzərə alınır. Daxili forma dedikdə ifadənin sözləri ilə bütöv mənası arasında təsəvvür edilən obrazlı əlaqə başa düşülür. Burada aparılan keyfiyyət təhlili nümunələrin işlənmə tezliyi haqqında statistik nəticə vermir. Onun vəzifəsi ayrı-ayrı uyğunluqların hansı semantik və mədəni əsaslarla yarandığını göstərməkdir. İfadənin müasir dildəki mənasını izah etmək onun tarixi mənşəyini sübuta yetirməklə eyniləşdirilmir.

Bu tezisdə frazeoloji vahid anlayışı, əsasən, dildə hazır şəkildə təkrarlanan, komponentləri arasında nisbətən sabit əlaqə olan idiomatik birləşmələri əhatə edir. Belə birləşmələrin mənası onları təşkil edən sözlərin ayrılıqda ifadə etdiyi mənalara tam üst-üstə düşmür. Sabitlik isə ifadənin bütün qrammatik dəyişikliklərə qapalı olması demək deyil: şəxs, zaman və cümlədəki mövqe ilə bağlı dəyişmələr onun semantik bütövlüyünü saxlaya bilər. Linqvokulturoloji baxımdan diqqət bu bütövlüyün daxilindəki mədəni konnotasiyaya yönəlik. Konnotasiya ifadənin bildirdiyi hadisə ilə yanaşı, həmin hadisənin bəyənilməsi, qınanması, istehza ilə qarşılanması və ya mənəvi öhdəlik kimi dəyərləndirilməsi ilə bağlıdır. Atalar sözləri və məsəllər ayrıca müqayisə obyektinə kimi götürülmür.

Hər iki dildə bədən üzvləri insanın daxili aləmini ifadə edən obrazların yaranmasında iştirak edir. Azərbaycan dilindəki *ürəyi daşa dönmək* ilə fransız dilindəki *avoir un cœur de pierre* mərhəmət hissinin zəifləməsini və duyğusuzluğu daşın sərtliyi vasitəsilə təqdim edir. Burada emosional münasibət fiziki xüsusiyyətlə əlaqələndirilir. Ancaq nümunələr arasında aspektual fərq də vardır: Azərbaycan ifadəsi bir vəziyyətə keçidi, fransız ifadəsi isə həmin xüsusiyyətin mövcudluğunu önə çəkir. Deməli, ortağ ürək və daş obrazları mənanın bütün təfərrüatlarının eyni

olmasını təmin etmir. Oxşarlıq insanın bədən və maddi mühit haqqında təcrübəsi ilə izah oluna bilər; təkcə bu uyğunluq əsasında dillər arasında alınma münasibəti müəyyənləşdirmək olmaz.

Səxavət anlayışının ifadəsi fərqli obrazların eyni qiymətləndirməyə xidmət edə bildiyini göstərir. Azərbaycan dilində *əli açıq olmaq* paylaşmağa və kömək etməyə hazır insanı səciyyələndirir. Fransız dilində *avoir le cœur sur la main* həmin xüsusiyyəti ürək və əl komponentlərini birləşdirərək ifadə edir. Birinci nümunədə əl vermək və paylaşmaq fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. İkinci nümunədə xeyirxahlığın mənəvi mənbəyi sayılan ürək əl obrazı ilə birlikdə təqdim olunur. Bu vahidlər səxavətin müsbət dəyərləndirildiyi kontekstlərdə funksional baxımdan yaxınlaşır, lakin daxili formaları tam uyğun gəlmir. Həmin fərq dillərin hazır ifadə vasitələrinə aiddir; onu bir xalqın digərindən daha səxavətli olmasının göstəricisi kimi şərh etmək əsassızdır.

Zehni fəaliyyət sahəsində *baş sındırmaq* və *se casser la tête* çətin məsələ üzərində gərgin düşünməyi bildirir. Hər iki vahiddə baş düşüncənin mərkəzi kimi qəbul olunur, fiziki təsir obrazı isə intellektual səyin gücünü ifadə edir. Obraz uyğunluğu bu nümunələri yaxınlaşdırsa da, qrammatik təşkil fərqlidir. Fransız birləşməsindəki *se* əvəzliyi hərəkətin subyektlə əlaqəsini qayıdışlı quruluşda verir; Azərbaycan birləşməsi eyni məna sahəsini belə bir ayrıca əvəzlik olmadan ifadə edir. Bu fərq mədəni məzmunla qrammatik quruluşun ayrı səviyyələrdə araşdırılmasının vacibliyini göstərir. Quruluş fərqi bəzən birbaşa düşüncə tərzini haqqında nəticə çıxarmaq, yaxud obraz oxşarlığını qrammatik eynilik saymaq müqayisənin dəqiqliyini azaldır.

Görmə ilə dərk etmə arasındakı əlaqə aldatmanı bildirən vahidlərdə də üzə çıxır. Azərbaycan dilində *göz boyamaq*, fransız

dilində *jeter de la poudre aux yeux* reallığın zahiri təsir arxasında gizlədilməsini ifadə edən yaxın nümunələrdir. Azərbaycan ifadəsində boyama, fransız ifadəsində isə gözə toz atma təsəvvürü vardır. Hər iki halda düzgün görməyə mane olan fiziki təsir həqiqəti düzgün qiymətləndirməyə mane olan davranışla əlaqələndirilir. Bununla belə, fransız ifadəsi nümayişkaranə davranış və parlaq görünüşlə başqasını təsirləndirmə çalarını önə çıxara bilər. Azərbaycan ifadəsi isə müxtəlif vəziyyətlərdə aldadıcı görüntü yaratmağa aid işləyə bilər. Ona görə tərcümə uyğunluğu ümumi aldatma mənası ilə yanaşı, konkret mətnin verdiyi vurğu əsasında seçilməlidir.

Qida ilə bağlı obrazlar frazeologiyanın sosial-mənəvi məzmununu daha aydın göstərir. Azərbaycan dilində *duz-çörəyi itirmək* və *çörəyi dizinin üstündə olmaq* edilən yaxşılığa qarşı vəfasızlığı və nankorluğu bildirir. Bu nümunələrdə çörək fiziki qidadan kənara çıxaraq insanlar arasındakı bağlılığın və qarşılıqlı məsuliyyətin işarəsinə çevrilir. Fransız dilindəki *gagner son pain* isə çörək komponenti vasitəsilə dolanışq üçün işləməyi ifadə edir. Bu vahidlər bir-birinin tərcümə ekvivalenti deyil. Onların eyni tematik sahədə müqayisəsi bir maddi obyektin fərqli mənaları motivləşdirə bildiyini göstərir. Azərbaycan nümunələrində münasibətin əxlaqi qiymətləndirilməsi, fransız nümunəsində isə yaşayış vasitəsinin əldə edilməsi ön plandadır; bu seçilmiş nümunələr hər iki dilin bütün çörək obrazlarını əhatə etmir.

Fransız dilində *mettre de l'eau dans son vin* ifadəsi tələbləri yumşaltmaq və sərt mövqedən müəyyən qədər geri çəkilmək mənasını verir. Şəraba su qatılması ilə onun gücünün azalması davranışın yumşalmasına köçürülür. Linqvokulturoloji şərh burada şərab obrazının ifadənin daxili formasındakı rolunu üzə çıxarmalıdır. Bu, həmin davranışın yalnız fransız mədəniyyətinə aid olması və ya bütün dil daşıyıcılarının şərab istehlak etməsi

haqqında nəticə yaratmır. Azərbaycan dilinə tərcümədə *mövqeyini yumşaltmaq* və *tələblərini azaltmaq* kimi təsviri qarşılıqlar kontekstdən asılı olaraq mənanı çatdırır. Mədəni obrazın saxlanması yalnız onun mətn üçün ayrıca əhəmiyyət daşıdığı hallarda əlavə izahla əsaslandırıla bilər. Sözbəsöz ötürmə isə məcazi mənanı tanımayan oxucunun diqqətini məişət hərəkətinə yönəldə bilər.

Bəzi vahidlərdə müasir danışan üçün obrazla məna arasındakı əlaqə zəif görünür. Fransız dilində *poser un lapin à quelqu'un* razılaşıdırılmış görüşə gəlməməyi bildirir. Dovşan komponentinin hərfi mənası bu kommunikativ vəziyyəti öz-özünə açıqlamır. Belə nümunədə dil daxilində qəbul olunmuş məna əsas götürülməli, obrazın tarixi yaranması isə ayrıca etimoloji araşdırmaya həvalə edilməlidir. Azərbaycan dilində *görüşə gəlməmək* hadisəni bildirən təsviri qarşılıqdır; *qarşı tərəfi gözlətmək* isə yalnız mətn həmin nəticəni də vurğuladıqda uyğun ola bilər. İkinci variantın təkbəşinə seçilməsi görüşün ümumiyyətlə baş tutmaması mənasını zəiflədə bilər. Bu fərq ekvivalentin həm məna, həm də ifadənin yaratdığı kommunikativ təsir səviyyəsində yoxlanılmasını tələb edir.

Frazeoloji mənanın qiymətləndirici çaları ünsiyyətin şəraitində dəqiqləşir. Səxavəti bildirən vahid adətən müsbət münasibət yaradır, lakin istehzallı söylənişdə həddindən artıq xərcləməyə irad kimi səslənə bilər. Aldatmanı bildirən vahid isə davranışın qınanmasını ifadə edir və ittihamın sərtliyini artırır. Eyni ifadənin yaxın insanlar arasındakı söhbətdə və rəsmi yazışmada doğurduğu təsir də fərqlənir. Buna görə vahidin linqvokulturoloji təsviri lüğəvi mənanın qeyd olunması ilə tamamlanmır. Danışanın niyyəti, tərəflərin münasibəti və mətnin üslubu da nəzərə alınmalıdır. Nümunələrin tərcüməsində gündəlik danışmaq çalarının neytral ifadə ilə əvəzlənməsi əsas məlumatı qorusa belə, istehzanı və emosional intensivliyi zəiflədə bilər.

Seçilmiş material frazeoloji uyğunluğun bir neçə səviyyəsini fərqləndirməyə imkan verir. *Baş sındırmaq* və *se casser la tête* mənə ilə obrazın yaxınlaşmasını, *əli açıq olmaq* və *avoir le cœur sur la main* isə yaxın mənanın fərqli daxili formalarla ifadəsini göstərir. *Poser un lapin à quelqu'un* nümunəsində Azərbaycan dilindəki təsviri qarşılıq görüşə gəlməmə məzmununu çatdırsa da, ilkin ifadənin obrazını təkrarlamır. Bu səviyyələr mütləq və dəyişməz bölgü kimi qəbul edilməməlidir: uyğunluğun dərəcəsi kontekstə görə dəyişə bilər. İkidilli frazeoloji təsvir üçün mənə izahının, obrazın, qiymətləndirici çaların və üslubi işlənmə sahəsinin birlikdə verilməsi daha məqsədəuyğundur. Belə təqdimat tərcüməçiyə təsadüfi söz uyğunluğundan deyil, bütöv ifadənin funksiyasından çıxış etməyə kömək edir.

Müqayisədən çıxan əsas nəticə Azərbaycan və fransız dillərində frazeoloji vahidlərin ortaq insan təcrübəsini dilə məxsus obraz və istifadə qaydaları ilə birləşdirməsidir. Bədən və maddi mühitlə bağlı təsəvvürlər müəyyən semantik yaxınlıqlar yaradır; sosial münasibətlərin dəyərləndirilməsi və hazır ifadələrin quruluşu isə bu yaxınlıqların sərhədlərini müəyyənləşdirir. Mədəni özünəməxsusluq xüsusi realiyaların adları ilə yanaşı, hər iki dildə mövcud olan anlayışların qazandığı mənə və qiymətləndirmə çalarında da görünür. Frazeologizmlərin müqayisəli tədrisində və tərcüməsində bu əlaqələrin nəzərə alınması mənə itkisinin qarşısını almağa imkan verir. Daha geniş nəticələr üçün nümunələrin janrlar və ünsiyyət şəraitləri üzrə korpus materialında yoxlanılması tələb olunur; burada müəyyənləşdirilən münasibətlər belə bir araşdırmanın təhlil meyarlarını formalaşdırır.

Türk dillərinin müasir inkişafında sosial-lingvistik amillər

Leyla Məmmədova

Açar sözlər: *türkologiya, türk dilləri, sosial-lingvistika, dil əlaqələri, dil siyasəti, qloballaşma, çoxdillilik*

Keywords: *turkish languages, social/linguistic, language communications, language politics, multilanguages*

Türkologiya türk xalqlarının dillərini, ədəbiyyatını, tarixini, etnoqrafiyasını və mədəniyyətini kompleks şəkildə öyrənən mühüm humanitar elm sahələrindən biridir. Türk dilləri geniş coğrafiyada yayılaraq müxtəlif tarixi və sosial-mədəni şəraitdə inkişaf etmişdir. Bu səbəbdən onların müasir vəziyyətinin öyrənilməsi yalnız struktur-lingvistik xüsusiyyətlərin deyil, həm də həmin dillərin fəaliyyət göstərdiyi sosial mühitin araşdırılmasını tələb edir. Müasir dövrdə qloballaşma və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı dillərarası əlaqələri intensivləşdirmişdir. Türk dilləri də bu prosesdən kənarda qalmır. Xüsusilə ingilis, rus və digər dillərlə əlaqələr türk dillərinin leksik tərkibində, terminologiyasında və gündəlik kommunikasiya formalarında müəyyən dəyişikliklər yaradır. Türk dilləri Altay dilləri haqqında müxtəlif nəzəri yanaşmalar çərçivəsində tədqiq edilmiş, sonrakı dövrlərdə isə türk dillərinin müstəqil dil ailəsi daxilində təsnifatı və qarşılıqlı əlaqələri daha geniş şəkildə araşdırılmışdır. Azərbaycan, türk, türkmən, qazax, qırğız, özbək, tatar, başqırd, uyğur və digər dillər türk dillərinin müxtəlif qruplarını təşkil edir.

Bu dillərin hər biri özünəməxsus fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərə malik olsa da, onları birləşdirən ümumi struktur xüsusiyyətləri də mövcuddur. Aqqlütinativlik, sait ahəngi, şəkilçilər vasitəsilə qrammatik mənaların ifadəsi və müəyyən sintaktik xüsusiyyətlər türk dillərinin ümumi tipoloji xüsusiyyətləri sırasında qeyd edilə bilər.

Azərbaycan dili oğuz qrupu türk dillərindən biri kimi həm tarixi, həm də müasir türkologiya baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan dilinin inkişafında müxtəlif tarixi dövrlərdə ərəb, fars, rus və digər dillərlə əlaqələr mühüm rol oynamışdır. Müasir dövrdə isə qloballaşma və rəqəmsal kommunikasiya nəticəsində xüsusilə ingilis dilinin təsiri diqqəti cəlb edir.

Dil əlaqələrinin nəticələrindən biri leksik alınmalardır. Yeni texnologiyaların, iqtisadi münasibətlərin və sosial medianın inkişafı yeni anlayışların dilə daxil olmasını sürətləndirir. Bununla yanaşı, alınma sözlərin dilə daxil olması həmişə dilin sisteminin dəyişməsi demək deyil. Dil öz daxili imkanları hesabına həmin sözləri uyğunlaşdırır və bəzi hallarda onların milli qarşılıqlarını yaradır.

Sosial-lingvistik baxımdan digər mühüm məsələ dil siyasətidir. Dövlət dili statusu, təhsil sistemi, kütləvi informasiya vasitələri və rəsmi kommunikasiya dilin qorunması və inkişafında mühüm rol oynayır. Türk dünyasının müxtəlif ölkələrində həyata keçirilən dil siyasəti həmin dillərin funksional imkanlarına və ictimai nüfuzuna təsir göstərir.

Rəqəmsal kommunikasiya isə türk dillərinin qarşısında həm yeni imkanlar, həm də müəyyən problemlər yaradır. Sosial şəbəkələrdə qısa və sürətli kommunikasiya, qeyri-rəsmi yazı formalarının geniş yayılması, latın qrafikasıdan istifadə və

müxtəlif dillərin qarışıq şəkildə işlədilməsi yeni dil davranışlarının meydana çıxmasına səbəb olur.

Bu baxımdan müasir türkologiyanın əsas vəzifələrindən biri türk dillərinin yalnız tarixi inkişafını deyil, onların yeni sosial və texnoloji mühitdəki vəziyyətini də sistemli şəkildə öyrənməkdir.

Beləliklə, türk dillərinin müasir inkişafı müxtəlif sosial-lingvistik amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. Qloballaşma, çoxdillilik, dil əlaqələri, miqrasiya, təhsil, kütləvi informasiya vasitələri və rəqəmsal texnologiyalar türk dillərinin funksional və struktur xüsusiyyətlərinə təsir göstərən əsas amillərdəndir.

Azərbaycan dili nümunəsi göstərir ki, dilin inkişafı bir tərəfdən tarixi-mədəni irsin qorunmasını, digər tərəfdən isə müasir kommunikasiya tələblərinə uyğunlaşmanı tələb edir. Bu səbəbdən müasir türkologiyada sosial-lingvistik tədqiqatların genişləndirilməsi türk dillərinin gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Mərkəzi Asiyada narkotik qaçaqmalçılığı və sərhəd təhlükəsizliyi: təhlükəsizlik üçün regional əməkdaşlıq

Nargiza Jakbarova

Açar sözlər: *Mərkəzi Asiya, transsərhəd təhlükəsizliyi, regional əməkdaşlıq, transsərhəd cinayətkarlıq, sərhəd idarəçiliyi*

Keywords: *Central Asia, transboundary security, regional cooperation, transboundary crime, border management*

Mərkəzi Asiya regionunda təhlükəsizlik məsələsi üzrə ən başlıca olaraq transsərhəd cinayətkarlıq və narkotik qaçaqmalçılıq problemi öz aktuallığını hələ də davam etdirməkdədir. Bu regionda yerləşən 5 ölkənin Əfqanıstan ərazisinə yaxınlığı və Avrasiya məkanındakı nəqliyyat əlaqələri narkotik və qaçaqmalçılığın qanunsuz daşınması üçün əlverişli şərait yaradır. Regionda baş verən narkotik qaçaqmalçılığı Mərkəzi Asiyadakı dövlətlərin narkotik və digər transsərhəd cinayətkarlığa qarşı birlikdə təhlil və tədbir görülməsini zəruri edir.

Postsovet dövründən etibarən zaman göstərir ki, narkotik qaçaqmalçılığı yalnız hüquq-mühafizə problemi kimi deyil, həmçinin sərhəd idarəçiliyi, dövlət institutlarının effektivliyi, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq və regional təhlükəsizliklə əlaqəli kompleks mövzu kimi nəzərdən keçirilir (Cornell & Swanström, 2006; Paoli et al., 2014).

Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan, Qırğızıstan və Qazaxıstan regiondakı təhlükəsizlik və narkotik axınını sərhədlərindən keçirilməməsi üçün Əfqanıstan ilə açıq diplomatik dialoglar aparmışdır. Lakin burada aydın olan məsələ odur ki, regiondakı ölkələr yalnız sərhəd keçid məntəqələrini və yaxud tranzit ərazilərə olan nəzarəti gücləndirməklə deyil, həmçinin dövlətlər arasında hüquq mühafizə orqanları, polis, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı orqanlar birləşərək operativ məlumatların mübadiləsini təşkil edilməsi və həmən narkotik tacirlərinə, dəstələrinə qarşı koordinasiya olunmuş əməliyyatların keçirilməsini zəruri edir (United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 2024). Regionun narkotika qarşı mübarizəsi üçün yaratdığı CARİCC-Mərkəzi Asiya Regional İnformasiya və Koordinasiya Mərkəzidir ki, təşkilatının fəaliyyəti nəticəsində transsərhəd olan bir çox əməliyyatlar öz nəticəsini vermişdir. CARİCC fəaliyyətinin əsas istiqaməti region dövlətlərindəki narkotik trafiki barəsində olan məlumatların birləşdirilməsi, koordinasiya edilməsi, narkotik və psixoaktiv maddələrin qanunsuz keçirilərək istifadəsinin qarşısını almaq üçün yaradılan vahid platforma kimi göstərilir (CARİCC, 2025).

Əfqanıstanda narkotik yetişdirilməsi və əkini üçün qoyulan qadağanlardan sonra ötən illərdəki araşdırmalar nəticəsində görünür ki, yeni dövrün ən sürətli yayılan sintetik narkotiklərin kəskin artımı meydana gəlmişdir. Bununla bağlı olaraq keçirilən əməliyyatlar zamanı təkcə Özbəkistan və Qazaxıstandakı laboratoriyalarında aşkar olunan tonlarla sintetik psixoaktiv narkotik vasitəsi məhv edilmişdir. Qırğızıstan hökuməti tərəfindən verilən məlumata əsasən ölkədə təkcə 2025-ci ilin 9 ayında 4725 ton qanunsuz narkotik vasitəsi aşkar olunaraq məhv edilib. Sintetik narkotik istehsal olunan Qırğızıstan ərazisində 5 laboratoriya aşkar edilərək yararsız hala gətirilmişdir, buna baxmayaraq, ölkə ərazisinə Rusiya və Qazaxıstan sərhədlərindən

narkotik trafiki davam etməkdədir. Bu da nəticə olaraq gənc nəsil üçün böyük təhlükə yaradır (Pannier, 2025).

Ədəbiyyat

- Central Asian Regional Information and Coordination Centre. (n.d.). *Agreement on establishment of the Central Asian Regional Information and Coordination Centre for combating illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances and their precursors*.
- Cornell, S. E., & Swanström, N. L. P. (2006). The Eurasian drug trade: A challenge to regional security. *Problems of Post-Communism*, 53(4), 10–28.
<https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216530402>
- Pannier, B. (2025, December 5). *Central Asia has a drug problem and it is growing worse*. Foreign Policy Research Institute.
- Paoli, L., Greenfield, V. A., & Reuter, P. (2014). Beyond the drug-terror nexus: Drug trafficking and state-crime relations in Central Asia. *International Journal of Drug Policy*, 25(6), 1235–1240.
<https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.01.013>
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2024). *Compendium of background information on the links between drug trafficking, corruption and other forms of organized crime*.

Azərbaycan dilində dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin leksik-frazeoloji aspektləri

Həbibə Quliyeva

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, dil və mədəniyyət, linqvokulturologiya, leksika, frazeologiya, milli dünya mənzərəsi, idiomlar, etnoqrafizmlər, mənəvi dəyərlər*

Keywords: *Azerbaijani language, language and culture, linguoculturology, lexis, phraseology, national worldview, idioms, ethnographisms, moral values*

İnsan cəmiyyətinin tarixi yaddaşı, dünyagörüşü, milli psixologiyası və mənəvi dəyərlər sistemi, ilk növbədə, dilin leksik və frazeoloji qatında kodlaşdırılır. Bu tezisdə Azərbaycan dilində dil-mədəniyyət münasibətləri linqvokulturoloji müstəvidə təhlil edilir, milli mentalitetin, məişət mədəniyyətinin, inanc və adət-ənənələrin leksik vahidlərdə və idiomlarda əks olunma mexanizmləri araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan dilinin frazeologiyası və leksikası xalqın dünyanı qavrama xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayan əsas daşıyıcı sistemdir. XX əsrin sonlarından etibarən dilçilikdə humanitar paradigmanın dəyişməsi ilə antroposentrik – insan mərkəzli yanaşma aparıcı mövqeyə keçmişdir. Bu yanaşmanın nəticəsi kimi formallaşan *lingvokulturologiya* dili sadəcə ünsiyyət aləti kimi deyil, mədəniyyətin saxlanılması, ötürülməsi və yaradılması mexanizmi kimi nəzərdən keçirir. Dilin leksik-frazeoloji sistemi mədəniyyətə ən həssas olan qatdır.

Başqa sözlə, leksika dilin mədəni yaddaşını birbaşa əks etdirən ilk səviyyədir. Dilin söz ehtiyatında milli mədəniyyəti daşıyan vahidləri arasında isə frazeoloji birləşmələr xüsusi rol oynayır. Bu mənada frazeologiya milli ruhun və dünyagörüşün təzahürü kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan dilində də əsrlər boyu formalaşmış həyat tərz, köçəri və oturaq mədəniyyətin sintezi, islam əxlaqı, qonaqpərvərlik və ailə dəyərləri birbaşa leksik və frazeoloji vahidlərdə öz ifadəsini tapmışdır.

Frazeoloji birləşmələr: idiomlar, sabit söz birləşmələri, atalar sözləri və məsəllər mədəniyyətin ən sıxlaşdırılmış, obrazlı və emosional ifadə vasitəsi olduğundan sözbəsöz tərcümə olunmur, onların tərkibindəki məna xalqın tarixi təcrübəsindən doğan metaforik təfəkkürə dayanır. Dilimizin frazeoloji vahidlərini milli xüsusiyyətləri əks etdirmək baxımından bir neçə yerə ayırmaq olar:

1. Bədən üzvləri – somatik əsasında yaranan frazeoloji vahidlər və mentalitet: Azərbaycan dilində somatik frazeologiya mənəvi-emosional vəziyyətləri təsvir etmək üçün gen-bol istifadə olunur. Məsələn:

Əl: *Əl tutmaq / əl uzatmaq* – kömək etmək; *əli ayrı olmaq* – oğurluğa meyli olmaq, etibarsız olmaq; *əlini yumaq (əl çəkmək)* – bir işdən, ümiddən entirely vaz keçmək, imtina etmək; *əli uzun olmaq* – nüfuzundan istifadə edib hər yerə müdaxilə etmək (və ya başqasının malına göz dikmək); *əli boş çıxmaq* – Umduğu, gözlədiyi nəticəni ala bilməmək, məyus olmaq; *əli gəlməmək* – Bir işi görməyə ürəyi dözməmək, qıymamaq və ya həvəsi olmamaq; *əli dalında qalmaq* – arzusuna çatammaq, geridə qalmaq; *əli soyumaq* – bir işə, sənətə və ya insana olan marağını, həvəsini itirmək.

Üz: *Üzü ağ olmaq* – şərəfli olmaq; *üz vermək* – ərköyünləşdirmək; *üzü ağ olmaq* – şərəfli, alnıaçıq olmaq,

tapşırılan işin öhdəsindən layiqincə gəlmək; *üzü qara olmaq* – xəcalətli qalmaq, utanılacaq bir iş görmək; *üzünə ağ olmaq* – böyüyə, valideynə və ya ustada qarşı hörmətsizlik etmək, dil qaytarmaq; *üzü gəlməmək* – utanmaq, çəkinmək, bir sözü və ya xahişi deməyə həya etmək; *üzü bərk olmaq* – utanmaz, həyasız, tənqidə və sözə məhəl qoymayan olmaq; *üz vermək* – birinə çox mehribanlıq göstərərək onu ərköynləşdirmək, həddini aşmasına şərait yaratmaq.

Göz: Gözü ayağının altını görməmək – təkabbürlü olmaq; *gözü yolda qalmaq* – həsrətlə, səbirsizliklə birini və ya bir xəbəri gözləmək; *gözünün kökü saralmaq* – bir şeyi və ya kimisə gözləməkdən çox yorulmaq, tənə gəlmək; *gözünə durmaq* – etdiyi yaxşılığın, yediyi çörəyin qədrini bilməmək, haram etmək; *göz yummaq* – bir səhvə, qüsurə və ya haqsızlığa bilərəkdən fikir verməmək, keçinmək; *gözü kəlləsinə çıxmaq* – bərk təəccüblənmək, dəhşətə gəlmək və ya çox qəzəblənmək; *gözünə qan sağlamaq* – hirsindən, qəzəbindən özünü idarə edə bilməyəcək həddə çatmaq.

Bu ifadələr göstərir ki, xalq fiziki bədən üzvlərini mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin simvolik daşıyıcısına çevirmişdir. Bunlarla yanaşı dilimizin frazeoloji vahidlərini digər cəhətlərdən də nəzərdən keçirə bilərik:

1. *Etiket frazeologiyası – sosiokulturoloji norma*: Azərbaycan dili alqış və qarğışlar, xoş arzular və etiket ifadələri ilə son dərəcə zəngindir. “*Ayağınız uğurlu olsun*”, “*Süfrəniz bərəkətli olsun*”, “*Gözünüz aydın*”, “*Başınız sağ olsun*”, “*Qədəmləriniz mübarək*” kimi ifadələr cəmiyyətdə sosial harmoniyanı, empatiyanı və insanpərvərliyi qorumağa xidmət edən daxili mədəni mexanizmlərdir.
2. *Məişət və təsərrüfat həyatının idiomlarda əksi*: Xalqın tarixi keçmişi — heyvandarlıq, əkinçilik, xalçaçılıq, çay mədəniyyəti frazeologiyada iz buraxmışdır: “*İpi üstünə odun*

yığmamaq”, “Saman altından su yerütmək”, “Çörəyi dizinin üstündə olmaq”, “Ağzına su alıb oturmaq”.

Mədəniyyətlərarası integrasiya da dilin leksik-frazeoloji vahidlərinə təsirsiz qalmır. Qloballaşma və rəqəmsallaşma dövründə dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi yeni müstəviyə keçir. Xarici mədəniyyətlərin təsiri ilə dilə yeni leksik vahidlər – kalkalar və özləşmiş sözlər daxil olur. Bununla belə, Azərbaycan dilinin frazeoloji fondu öz daxili dayanıqlığını qoruyur. Müasir dövrdə dilin leksik-frazeoloji bazasının linqvokulturoloji aspektdə öyrənilməsi aşağıdakı praktiki və nəzəri əhəmiyyətə malikdir:

1. *Süni intellekt və maşın tərcüməsində*: İdiomların və mədəni realilərin kontekstual tərcümə alqoritmlərinin təkmilləşdirilməsi.
2. *Xarici dil kimi Azərbaycan dilinin tədrisində*: Tələbələrə sadəcə qrammatikanı deyil, dilin arxasında duran mədəni kodu – milli düşüncəni öyrətmək.
3. *Milli identityanın qorunmasında*: İnformasiya bolluğu şəraitində dilin mənəvi-mədəni qatını gələcək nəsillərə ötürmək.

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi Azərbaycan dilinin leksik və frazeoloji sistemində tam dolğunluğu ilə təzahür edir. Leksik vahidlər mədəniyyətin maddi və mənəvi obyektlərini adlandırdığı halda, frazeoloji birləşmələr xalqın fəlsəfi təfəkkürünü, etik dəyərlərini, mühitə və insana olan münasibətini kodlaşdırır. Azərbaycan dilinin frazeoloji zənginliyi və leksik diferensiasiyası milli mentalitetin aynasıdır. Bu irsin linqvokulturoloji baxımdan tədqiqi həm milli dilçilik elminin inkişafı, həm də mədəniyyətlərarası dialoqda milli identikliyin qorunması üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edir.

İngilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində milli-mədəni elementlərin ötürülməsi

Sevda Xəlilova

Açar sözlər: *bədii tərcümə, ingilis ədəbiyyatı, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, yadlaşdırma, yerliləşdirmə*

Keywords: *literary translation, english literature, intercultural communication, domestication, foreignization*

Bədii tərcümə yalnız bir dildə ifadə olunmuş fikrin digər dilə söz və cümlə səviyyəsində keçirilməsi deyil, eyni zamanda müəyyən mədəniyyətə məxsus dünyagörüşünün, tarixi yaddaşın, məişət xüsusiyyətlərinin və milli dəyərlərin başqa mədəni mühitə çatdırılması prosesidir. Bu baxımdan ingilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində milli-mədəni elementlərin düzgün və adekvat şəkildə ötürülməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Tərcümə zamanı mənbə xalqın mədəniyyətinə aid elementlərin qorunması ilə mətnin təsirli və anlaşıqlı təqdiminin düzgün müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Venuti, 2018). Burada süni intellektin dildə semantik bütövlüyü və sintaktik adekvatlığı “qavrama” səviyyəsini də unutmamalıyıq (Qəhrəmanova, 2026). Bu baxımdan məşin tərcüməsindən istifadə bəzi hallarda tərcüməçinin məhsuldarlığını artırır, eyni zamanda tərcümə prosesinin təşkili və tərcümə keyfiyyətinə dair gözləntiləri dəyişdirə bilər (Vieira & Alonso, 2020). Bədii əsərdə söz yalnız lüğəvi məna daşıyır. Onun arxasında müəyyən tarixi, sosial və mədəni məna dayana bilər.

Məsələn, ingilis dilində işlənən *pub*, *gentleman*, *Christmas*, *afternoon tea*, *shilling* kimi sözlərin hər biri yalnız bir əşya və ya anlayışı ifadə etmir; onlar müəyyən tarixi və sosial mühit haqqında təsəvvür yaradır. Bu səbəbdən bədii tərcümə prosesində milli-mədəni elementlərin qorunması ayrıca problem kimi meydana çıxır. Tərcüməçi bir tərəfdən mətnin Azərbaycan oxucusu üçün aydın və təbii səslənməsinə çalışır, digər tərəfdən isə müəllifin yaratdığı milli və mədəni mühiti itirməməlidir. Belə elementlərin tərcüməsində müxtəlif strategiyaların tətbiqi, xüsusilə yadlaşdırma və yerliləşdirmə yanaşmaları geniş müzakirə olunur. Venutinin yanaşmasına görə, yerliləşdirmə mətnin hədəf oxucu üçün daha tanış və axıcı formada təqdim edilməsinə, yadlaşdırma isə mənbə mədəniyyətinin fərqliliyinin mümkün qədər qorunmasına yönəlir (Venuti, 2018).

Məsələn, *afternoon tea* ifadəsi sözbəsöz “günortadan sonra çay” kimi tərcümə edilə bilər, lakin ingilis mədəniyyətində onun yaratdığı sosial və tarixi assosiasiyalar ayrıca nəzərə alınmalıdır. Belə nümunələr göstərir ki, tərcüməçinin əsas vəzifələrindən biri yalnız sözün lüğəvi qarşılığını tapmaq deyil, onun mətn daxilindəki mədəni funksiyasını müəyyən etməkdir.

İngilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində əsas problemlərdən biri bir mədəniyyətdə mövcud olan anlayışın digər mədəniyyətdə tam ekvivalentinin olmamasıdır. Məsələn:

İngilis dilində element	Azərbaycan dilində mümkün həll	Tərcümə yanaşması
Pub	pub / meyxana tipli məkan / izahlı qarşılıq	Kontekstdən asılı seçim
afternoon tea	günorta çayı / ənənəvi günorta çayı mərasimi	Təsviri tərcümə
Christmas	Milad / Milad bayramı	Funksional ekvivalent

gentleman	centlmen / nəzakətli bəy	Kontekstual seçim
shilling	şilling	Tarixi vahidin saxlanılması
Lord	lord	Transliterasiya və ya sabit qarşılıq
High Street	High Street / şəhərin əsas küçəsi	Saxlama və ya izah
tea party	çay məclisi / çay qonaqlığı	Mədəni uyğunlaşdırma

Burada hər bir nümunə üçün yalnız bir “düzgün” variant müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Seçim əsərin dövründən, janrından, obrazın sosial statusundan və konkret kontekstdən asılıdır. Məsələn, tarixi romanda *shilling* sözünün “pul” kimi ümumiləşdirilməsi oxucunun əsərin tarixi mühitini hiss etməsinə mane ola bilər. Bu halda *şilling* formasının saxlanılması daha məqsədəuyğun görünür. Əgər müəllif həmin pul vahidini obrazın sosial vəziyyətini göstərmək üçün istifadə edirsə, onun konkretliyinin qorunması xüsusilə əhəmiyyətlidir. Əksinə, uşaq ədəbiyyatında və ya geniş auditoriyaya hesablanmış əsərdə oxucunun anlayışını asanlaşdırmaq üçün müəyyən elementə qısa izah əlavə etmək daha münasib ola bilər.

Milli-mədəni elementlərin tərcüməsi ilə bağlı əsas nəzəri məsələlərdən biri yadlaşdırma və yerliləşdirmə strategiyalarının seçimidir. Yadlaşdırma zamanı mənbə mədəniyyətinə məxsus element mümkün qədər qorunur. Məsələn, *pub*, *Lord*, *shilling*, *High Street* kimi vahidlərin müəyyən hallarda tərcümə olunmadan və ya minimal dəyişikliklə saxlanılması mənbə mədəniyyətinin özünəməxsusluğunu oxucuya çatdırır.

Yerliləşdirmə zamanı isə element hədəf oxucunun daha asan başa düşə biləcəyi formada təqdim edilir. Bu üsul mətnin

oxunaqlılığını artırır, lakin həddindən artıq tətbiq edildikdə mənbə mədəniyyətinin fərqli xüsusiyyətlərinin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Tərcüməşünaslıqda bu iki yanaşmanın mütləq şəkildə bir-birinə qarşı qoyulması əvəzinə, onları müxtəlif mətn və kontekstlər üçün istifadə olunan vasitələr kimi nəzərdən keçirmək də mümkündür. Mədəniyyətə xas elementlərin tərcüməsi üzrə tədqiqatlar da göstərir ki, tərcüməçi yalnız bir strategiyaya bağlı qalmamalıdır. Konkret elementin xüsusiyyətindən asılı olaraq həm yadlaşdırma, həm yerliləşdirmə, həm də neytral və izahlı həllərdən istifadə edilə bilər.

İngilis ədəbiyyatının müxtəlif dövrlərinə aid əsərlərdə milli-mədəni elementlərin xarakteri fərqlidir. Klassik və viktorian dövr ədəbiyyatında sosial təbəqələşmə, titul və müraciət formaları, məişət adətləri, dini ənənələr və pul vahidləri daha çox nəzərə çarpır. Müasir ingilis ədəbiyyatında isə şəhər mədəniyyəti, populyar mədəniyyət, gündəlik danışq dili, müxtəlif etnik icmalar və müasir sosial münasibətlərlə bağlı elementlər üstünlük təşkil edə bilər. Məsələn, ingilis mətnində *Mr.*, *Mrs.*, *Miss*, *Sir*, *Lady* kimi müraciət formaları obrazların sosial münasibətlərini ifadə edir. Bunların hamısını eyni şəkildə “cənab” və ya “xanım” kimi çevirmək bəzən mətnin sosial çalarlarının itirilməsinə səbəb ola bilər. Xüsusilə tarixi romanda *Sir* və *Lady* kimi titulların sosial statusla əlaqəsi nəzərə alınmalıdır.

Nəticə etibarilə, uğurlu bədii tərcümə nə mənbə mədəniyyətini tamamilə “yerliləşdirməli”, nə də oxucunu izahsız yad mədəni elementlərlə qarşı-qarşıya qoymalıdır. Əsas məqsəd orijinal əsərin mədəni kimliyini qorumaqla onun Azərbaycan dilində təbii, anlaşıqlı və estetik şəkildə səslənməsinə nail olmaqdır. Bu baxımdan milli-mədəni elementlərin tərcüməsi ingilis və Azərbaycan dilləri arasında yalnız dil əlaqəsinin deyil, həm də iki ədəbi və mədəni sistem arasında qarşılıqlı əlaqənin mühüm göstəricisidir.

Ədəbiyyat

- Qəhrəmanova, Y. (2026). Rəqəmsallaşmanın dilə təsiri: Süni intellektin dildə semantik bütövlüyü və sintaktik adekvatlığı “qavrama” səviyyəsi. *Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal*, 8(7), 114–120.
<https://doi.org/10.36719/2706-6185/62/114-120>
- Venuti, L. (2018). *The translator's invisibility: A history of translation* (3rd ed.). Routledge.
- Vieira, L. N., & Alonso, E. (2020). Translating perceptions and managing expectations: An analysis of management and production perspectives on machine translation. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 28(2), 163–184.
<https://doi.org/10.1080/0907676X.2019.1646776>

Features of Linguistic Interference in English Language Acquisition by Azerbaijani Speakers

Zulfiyya Abilova

Keywords: *linguistic interference, English language, Azerbaijani language, language transfer, language contact*

Açar sözlər: *dil interferensiyası, ingilis dili, Azərbaycan dili, dil transferi, dillərarası əlaqə*

Contemporary processes of globalization have contributed significantly to the expansion of multilingualism and the intensification of cross-linguistic and intercultural contact. Within this context, English occupies a particularly prominent position, as it is employed not only by speakers from English-speaking countries but also by individuals from diverse linguistic and cultural backgrounds as a principal medium of international communication. Consequently, the acquisition of English in multilingual settings has assumed increasing importance in contemporary linguistic and educational research. The acquisition of an additional language does not occur independently of a learner's previously established linguistic knowledge. Rather, prior linguistic experience may exert a substantial influence on the perception, processing, and production of the target language. In the acquisition of English, Azerbaijani-speaking learners draw upon phonological, lexical, grammatical, and syntactic patterns that have already been established through their experience with the native language.

Where corresponding structures in the source and target languages demonstrate formal or functional similarity, such cross-linguistic influence may facilitate positive transfer. Conversely, substantial structural discrepancies between the languages may result in negative transfer, which may manifest itself as linguistic interference.

Azerbaijani and English belong to different language families and exhibit considerable typological and structural differences. Azerbaijani belongs to the Turkic language family, whereas English is a member of the Germanic branch of the Indo-European language family. Such typological divergence constitutes an important prerequisite for cross-linguistic influence and may account for a number of recurrent difficulties encountered by Azerbaijani-speaking learners of English.

One of the principal domains in which cross-linguistic interference may arise is grammar. Azerbaijani is predominantly characterized by an agglutinative morphological structure, in which grammatical and derivational meanings are systematically encoded through the sequential addition of affixes to lexical bases. English, by contrast, relies on a different combination of morphological and syntactic resources for the expression of grammatical relations, including function words, auxiliary verbs, and a comparatively rigid constituent order. These structural differences may create difficulties for learners when they attempt to map familiar grammatical patterns onto the target language.

Particular challenges may be observed in the acquisition and appropriate use of the English article system. Azerbaijani does not possess an article system directly corresponding to the English indefinite articles “a/an” and the definite article “the”. Consequently, Azerbaijani-speaking learners may encounter difficulties in determining the contexts in which articles are

obligatory, optional, or inappropriate, as well as in distinguishing between definiteness and indefiniteness. Such difficulties may result in the omission of articles or, conversely, in their insertion in contexts where they are not required by the grammatical and discourse conventions of standard English.

Word order represents another potential domain of cross-linguistic interference. English is characterized by a relatively fixed constituent order, with the Subject–Verb–Object pattern representing the canonical structure of declarative sentences. Azerbaijani, in contrast, permits greater flexibility in constituent ordering, while the unmarked word order generally places the predicate in sentence-final position. As a consequence, Azerbaijani-speaking learners may transfer syntactic patterns associated with their first language into English, particularly during the early and intermediate stages of language acquisition.

Phonetic and phonological interference may likewise emerge as a consequence of differences between the sound systems of Azerbaijani and English. In the production of English speech sounds, learners may rely on articulatory patterns and phonological distinctions established through their first-language experience. Such cross-linguistic influence may affect the realization of individual phonemes as well as suprasegmental features of English, including word stress, rhythm, and intonation. Difficulties in these areas may persist even when learners have acquired a relatively extensive English vocabulary and grammatical repertoire.

In conclusion, linguistic interference constitutes a natural and theoretically significant consequence of cross-linguistic interaction in bilingual and multilingual contexts. In the acquisition of English by Azerbaijani-speaking learners, interference may occur at multiple levels of linguistic

organization, including the phonological, lexical, grammatical, and syntactic levels.

Although the manifestation of interference is closely associated with structural and typological differences between the source and target languages, its nature and intensity cannot be adequately explained by linguistic factors alone. Individual linguistic experience, the sociolinguistic environment, the learner's level of proficiency, motivation, frequency of target-language use, and the intensity of exposure to English may all influence the extent to which cross-linguistic effects become apparent in language production.

Conceptual and Practical Differences Between Education and Instruction: The Process of Construction from Individual to Society

Hacı Beytullah Mutlu

Keywords: *education, instruction, individual development, socialization, society*

Açar sözlər: *təhsil, təlim, fərdi inkişaf, sosiallaşma, cəmiyyət*

It is evident that the concepts of "education" and "instruction" are the two fundamental phenomena that ensure the continuity of the social structure and guide the individual's mental and emotional development. Although frequently used interchangeably in everyday language or treated as a single phrase—"education and instruction"—these concepts are actually distinguished by clear boundaries regarding their nature, scope, processes, and objectives. The fact that these concepts are equivalent does not imply they are identical; rather, it signifies the coexistence of distinct ideas. While instruction is a planned, institution-centered activity focused on the transfer of knowledge and skills within a specific curriculum, education is a much broader, lifelong process—spanning from birth to death—that encompasses values, attitudes, personality development, and social integration. The differences between the concepts of education and instruction will be examined in detail across the dimensions of scope, timeframe, method, purpose, and outcome.

Conceptual Framework and Basic Definitions

In its broadest sense, education is defined as the process of bringing about intentional and desirable changes in an individual's behavior through their own experiences. It begins within the family, is shaped by the environment, and continues throughout life. The primary goal of education is not merely to raise an individual who possesses knowledge, but to build a holistic personality—one that embraces moral, ethical, aesthetic, and social values, possesses developed emotional intelligence, and is capable of establishing healthy relationships with others.

Instruction, on the other hand, represents the dimension of education involving the transfer of academic and non-academic knowledge and skills; it is carried out within a specific timeframe—usually in schools or similar institutions—and follows a defined plan and curriculum. Instruction is a systematic process of interaction that unfolds through the coming together of elements such as the teacher, the student, tools and materials, and the curriculum.

Fundamental Dimensional Differences Between Education and Instruction

To better grasp the qualitative differences between education and instruction, it is necessary to compare the two concepts across two fundamental dimensions:

1. The Dimension of Time and Space

Education: It is not limited by time or space. It operates on the principle of "from the cradle to the grave." It continues—whether informally (spontaneously) or formally (in a planned manner)—at home, on the street, at the workplace, in nature, or in digital environments; in short, wherever life unfolds.

Instruction: It is confined to specific timeframes and locations. It is conducted within designed settings—such as schools,

classrooms, laboratories, or online learning platforms—and operates within the framework of specific lesson hours and academic calendars.

2. Scope and Content Dimension

Education: Encompasses the whole of a person's being. An individual's attitudes, beliefs, habits, emotional responses, character, and social roles fall within the realm of education. Its content is life itself.

Instruction: Has a narrower and more focused scope. It aims to impart knowledge, theoretical frameworks, and practical skills related to a specific discipline (mathematics, history, physics, coding, etc.).

Biznesin inkişafında rəqəmsal marketingin rolu

Aydan Hüseynzadə

Açar sözlər: *biznes, rəqəmsal marketing, ənənvi marketing, inkişaf, sosial media*

Keywords: *business, digital marketing, traditional marketing, development, social media*

Rəqəmsal marketing müəssisələrin, məhsulların təşviqi, brend kommunikasiyası, müştəri cəlbə və satışların artırılması kimi məqsədlərə çatmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan və internet platformalarından istifadə edərək marketing fəaliyyətləri həyata keçirməsi prosesidir. “Rəqəmsal marketingin effektiv marketing strateji təşəbbüslərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün başa düşülməli olan dinamikası və xüsusiyyətləri var” (Nuseir & Aljumah, 2020, p. 311). Onun əsas növlərinə axtarış sistemi marketingi, sosial media marketingi, məzmun marketingi, e-poçt marketingi, qısa video marketingi və onlayn reklam daxildir. Ənənəvi marketinglə müqayisədə rəqəmsal marketing sürətli yayılma, geniş əhatə dairəsi, yüksək interaktivlik və ölçülə bilən məlumatlarla xarakterizə olunur. Müəssisələr təkcə istehlakçılara məlumat çatdırmaqla kifayətlənmir, həm də baxış keçirmə, klikləmə, şərh yazma və alışı-veriş kimi istehlakçı davranışlarını təhlil edərək bazar tələbatı barədə məlumat əldə edə və bunun sayəsində marketing strategiyalarını davamlı olaraq tənzimləyə bilirlər.

Rəqəmsal marketing ənənəvi marketingin coğrafi və zaman məhdudiyyətlərini aradan qaldırır. Müəssisələr rəsmi veb-saytlar, elektron ticarət platformaları və sosial media vasitəsilə məhsul və xidmətlərini müxtəlif regionlarda və hətta müxtəlif ölkələrdəki istehlakçılara təqdim edə bilirlər. Bu, xüsusilə kiçik və orta müəssisələr (KOB-lar) üçün vacibdir, çünki onlar geniş fiziki mağaza şəbəkəsi yaratmağa ehtiyac olmadan daha geniş potensial müştəri kütləsinə çıxış əldə edə bilirlər. “KOB-ları gücləndirmək davamlı və inklüziv böyümə üçün çox önəmlidir” (İsgəndərov, 2025, s. 116). Məsələn, kiçik bir biznes sosial mediada məhsul haqqında məlumatları paylaşmaq, axtarış sistemləri vasitəsilə veb-saytın görünürlügünü artırmaq və elektron ticarət platformaları vasitəsilə satışları asanlaşdırmaqla bazar əhatəsini tədricən genişləndirə bilər.

Brend şüuru müəssisənin uzunmüddətli inkişafı üçün vacib bir təməldir. Yüksək keyfiyyətli məzmunun ardıcıl dərc edilməsi sayəsində rəqəmsal marketing istehlakçılara şirkətin məhsulları, xidmətləri və brend fəlsəfəsini daha dərinlən anlamağa imkan verir.

Müəssisələr məhsul xüsusiyyətlərini nümayiş etdirmək və sosial media vasitəsilə istehlakçılarla əlaqə qurmaq üçün qısa videolar, şəkillər, məqalələr və canlı yayım kimi formatlardan istifadə edə bilirlər. İstehlakçılar dəyərli və cəlbedici brend məzmununa dərhal müraciət edəndə, şirkətin brend şüurunun artması ehtimalı var. Ənənəvi reklam tez-tez əhəmiyyətli maliyyə investisiyaları tələb edir və şirkətlər üçün reklamın nə qədər müştəri cəlb etdiyini dəqiq müəyyən etmək çətindir. Əksinə, rəqəmsal marketing şirkətin büdcəsinə və hədəf auditoriyasına uyğunlaşdırılmış daha çevik reklam yerləşdirməsinə imkan verir. Məsələn, şirkətlər reklamları müəyyən demoqrafik qruplara – məsələn, yaş, region, maraqlar və ya alış davranışına – yönəldə və strategiyalarını klikləmə nisbətləri və konversiya nisbətləri

kimi metriklərə əsasən tənzimləyə bilirlər. Bu yanaşma şirkətlərə marketing resurslarından istifadənin səmərəliliyini artırmağa kömək edir.

Rəqəmsal marketing şirkətlər və istehlakçılar arasında ünsiyyət modelini birtərəfli məlumat axınından ikitərəfli dialoqa çevirib. İstehlakçılar şərhlər, bəyənmələr, şəxsi mesajlar və onlayn sorğular vasitəsilə şirkətlərlə birbaşa ünsiyyət qura bilirlər. Bu qarşılıqlı əlaqə yalnız istehlakçıların cəlb olunmasını artırmaqla yanaşı, həm də şirkətlərə məhsul və xidmətləri ilə bağlı problemləri tez bir zamanda müəyyən etməyə kömək edir. İstehlakçı rəylərini toplamaq və təhlil etməklə şirkətlər məhsullarını daha da təkmilləşdirə və müştəri məmnnuniyyətini artırı bilirlər.

Məlumatların təhlili rəqəmsal marketingin əsas xüsusiyyətidir. Şirkətlər istehlakçıların veb saytlarını nə vaxt ziyarət etdikləri, hansı məhsullara baxdıqları, reklamların klikləmə nümunələri və alış davranışı kimi məlumatlar haqqında məlumat əldə etmək üçün rəqəmsal vasitələrdən istifadə edə bilirlər. Bu məlumatlar şirkətlərə bazar tendensiyalarını və istehlakçı ehtiyaclarını təhlil etməyə kömək edir. Məsələn, müəyyən bir məhsul kateqoriyası üçün baxış həcmi və alış nisbəti davamlı olaraq artırsa, şirkət həmin məhsullar üçün inventar və marketing investisiyalarını artırmağı düşünə bilər. Beləliklə, rəqəmsal marketing yalnız təşviq vasitəsi kimi deyil, həm də bazar təhlili və biznes qərarlarının qəbul edilməsi üçün vacib bir vasitə kimi xidmət edir. “Texnologiyanın sürətli inkişafı və mobil cihazlardan istifadənin artması insanların həyat tərzini, alış-veriş davranışlarını da dəyişdirmişdir” (Əliyeva və Məmmədov, 2022).

Bundan əlavə, şirkətlər alış-verişi təşviq etmək üçün kuponlar, məhdud müddətli promosyonlar, üzvlük proqramları və fərdiləşdirilmiş tövsiyələr kimi taktikalardan istifadə edə bilirlər

və bununla da satış gəlirlərini və müştəri konversiya nisbətərini artırabilirlər.

Rəqəmsal marketing biznesin böyüməsi üçün çoxsaylı imkanlar təklif etsə də, şirkətlər onun tətbiqi zamanı müəyyən çətinliklərlə də üzləşirlər. Birincisi, onlayn bazarda rəqabət olduqca şiddətlidir. Bir çox müəssisə marketing üçün axtarış motorlarından, sosial mediadan və qısa video platformalarından eyni vaxtda istifadə etdiyindən, istehlakçıların diqqətini cəlb etmək üçün məzmun keyfiyyətini daim təkmilləşdirməlidirlər. İkincisi, istehlakçılar getdikcə şəxsi məlumatların və məxfiliyin qorunmasına üstünlük verirlər. İstehlakçı məlumatlarını toplayarkən və istifadə edərkən müəssisələr müvafiq qanun və qaydalara riayət etməli və müvafiq məlumat təhlükəsizliyi tədbirlərini həyata keçirməlidirlər. “Müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi (CRM), təşkilatların rəqabət qabiliyyətini qorumaq üçün təzyiq altında qalması nəticəsində getdikcə daha vacib hala gəlmişdir” (Paşcalău et al., 2024). Bundan əlavə, rəqəmsal marketing platformaları və istehlakçı davranışları sürətlə inkişaf edir. Müəssisələr sonsuz olaraq tək bir platforma və ya marketing metoduna etibar edə bilməzlər; bunun əvəzinə, bazar dəyişikliklərinə cavab olaraq marketing strategiyalarını vaxtında tənzimləməlidirlər.

Rəqəmsal marketingin potensialından tam istifadə etmək üçün müəssisələr əvvəlcə hədəf istehlakçılarını müəyyən etməli və istehlakçı ehtiyaclarına əsasən uyğun rəqəmsal kanalları seçməlidirlər. “Rəqəmsal marketing strategiyasının formalaşdırılması zamanı resurs təhlilinin düzgün aparılması çox önəmlidir” (Hüseynli, 2021, s. 117). Ümumiyyətlə, həm praktik, həm də cəlbədicə məzmun vasitəsilə güclü bir marka imici quraraq məzmun keyfiyyətinə üstünlük verməlidirlər. Eyni zamanda, müəssisələr marketing fəaliyyətlərini davamlı olaraq qiymətləndirmək üçün məlumat təhlili mexanizmləri

yaratmalıdırlar. Məsələn, marketinq kampaniyalarının faktiki effektivliyini qiymətləndirmək üçün veb sayt trafiki, müştəri dönüşüm nisbətləri, reklam klikləmə nisbətləri və müştəri saxlama nisbətləri kimi metriklər təhlil edilə bilər.

Nəhayət, müəssisələr rəqəmsal marketinqi ənənəvi marketinq, məhsul inkişafı və müştəri xidməti kimi digər biznes fəaliyyətləri ilə integrasiya etməlidirlər. Yalnız hərtərəfli marketinq ekosistemi yaratmaqla rəqəmsal marketinq müəssisənin uzunmüddətli biznes inkişafını, həqiqətən, dəstəkləyə bilər.

Ədəbiyyat

- Əliyeva, M., & Məmmədov, O. R. (2022). *Rəqəmsal marketinqin genezisi*. ResearchGate.
- Hüseynli, B. (2021). Rəqəmsal marketinq strategiyaları. *Rəqəmsal marketinq və sosial media*, 107–148.
- İsgəndərov, A. A. (2025). Azərbaycanca rəqəmsal marketinqin inkişaf amilləri və perspektivləri. *Audit*, 2(48), 115–127. <https://doi.org/10.59610/bbu2.2025.2.11>
- Nuseir, M. T., & Aljumah, A. (2020). The role of digital marketing in business performance with the moderating effect of environment factors among SMEs of UAE. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 11(3), 310–324.
- Paşcalău, S.-V., Popescu, F.-A., Bîrlădeanu, G.-L., & Gigauri, I. (2024). The effects of a digital marketing orientation on business performance. *Sustainability*, 16(15), 6685. <https://doi.org/10.3390/su16156685>

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Afaq Quluzadə

Xaraba Gilanda aşkar edilən tiraz
fragmentlərinin epigrafiyası 7

Yeganə Qəhrəmanova

Süni intellekt və ədəbi tərcümə: ingilis bədii mətnlərinin
Azərbaycan dilinə tərcüməsində imkanlar və problemlər 12

Vüsalə Əsədova

Müasir Azərbaycan düşüncə məkanı və “Füyuzat” irsi 17

Nəzakət Yusifova

İnklüziv təhsilin müasir dövrdə əhəmiyyəti 20

Əfşan Əfşari

Sosial media diskursunda atalar sözlərinin istifadəsi:
Azərbaycan, ingilis və rus dili nümunələri əsasında..... 25

Mələhət Əhmədova

Heca vəzninin folklordan yazılı ədəbiyyata keçidi
və aşiq şeir tərzii.....28

Yeganə İsgəndərova

Dildə tarixi dəyişmələr..... 31

Aysu Məmmədzadə

Azərbaycan və fransız dillərində frazeoloji vahidlərin
obraz və qiymətləndirmə xüsusiyyətləri 35

Leyla Məmmədova

Türk dillərinin müasir inkişafında sosial-lingvistik amillər 41

Nargiza Jakbarova

Mərkəzi Asiyada narkotik qaçaqmalçılığı və sərhəd
təhlükəsizliyi: təhlükəsizlik üçün regional əməkdaşlıq 44

Həbibə Quliyeva

Azərbaycan dilində dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin
leksik-frazeoloji aspektləri 47

Sevda Xəlilova

İngilis bədii mətnlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsində
milli-mədəni elementlərin ötürülməsi..... 51

Zulfiyyə Abilova

Features of Linguistic Interference in English Language
Acquisition by Azerbaijani Speakers..... 56

Hacı Beytullah Mutlu

Conceptual and Practical Differences Between Education and
Instruction: The Process of Construction from Individual to
Society 60

Aydan Hüseynzadə

Biznesin inkişafında rəqəmsal marketinqin rolu..... 63

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073,
Bakı şəh., Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 99 804 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: humanitar.bk@aem.az

Editorial address

AZ1073,
19 A.M.Sharifzade St.,
Yasamal Dist., Baku,
Azerbaijan
Phone: +994 99 804 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: humanitar.bk@aem.az

İmzalandı: 06.10.2026
Onlayn çap: 09.10.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 6 ç.v.
Sifariş: 220

aem.az saytında çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 50 209 59 68
e-mail: info@aem.az

Signed: 06.10.2026
Online publication: 06.10.2026
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 6 p.s.
Order: 220

It has been published on aem.az
Address: 19 A.M.Sharifzade St.,
Yasamal Dist., Baku, Azerbaijan
Phone: +994 50 209 59 68
e-mail: info@aem.az

